

İKTİSAT VE PSİKOLOJİNİN KESİŞİMİ: DEPRESYON ANALOJİSİ

Çınla Akdere¹
Işıl Erol²

“Depresyon” terimi hem psikoloji hem iktisat tarafından kullanılır; fakat bu ortak kullanımın niteliği üzerine bugüne kadar herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bu makalenin amacı, “depresyon” teriminin iktisatta hangi anlamda kullandığını, psikolojideki anlamlarından yararlanarak anlamaktır. Paul Krugman’ın çalışmalarında depresyon analojisi kendini birçok yönüyle gösterdiğinden zaman zaman ünlü Amerikalı iktisatçının çalışmalarına odaklanılacaktır. Öncelikle, iktisatta “depresyon” teriminin kullanımındaki muğlaklığı gözler önüne sermek amacıyla depresyonun ekonomik anlamı (1.) ve ekonomik problemleri tanımlayan diğer terimlerin tarihçesi (2) ortaya konacaktır. Bilişsel psikolojinin depresyonu bir algı hatası olarak tanımlar. Sonraki bölümde, bu hatanın niteliği hem insan psikolojisi hem ekonomiler nezdinde incelenecektir (3). Son olarak, terimin anlamına dair açıklamaları kuvvetlendirmek amacıyla, insanlarda ve ekonomilerde depresyonun nedenlerine değinilecektir (4)³.

Başlarken...

Genel bir ekonomik kriz teorisi oluşturmak mümkün müdür? Modern ekonomik teoriye göre, evrensel bir model öneren genel kriz teorisi yaratmak mümkün değildir (Goldstein ve Razin, 2013; Busuioc-Witowski ve Cuza, 2010: 33); çünkü krize giren her ekonominin farklı bir öyküsü vardır. Konut piyasası, iş piyasası ya da finansal piyasalarda kriz yaşanması sadece buralardaki sorunları görünür kılsa da, ekonominin genel işleyişindeki

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Ankara, Türkiye, e-mail: cakdere@metu.edu.tr.

² Doç. Dr., Queensland University of Technology, Property at Queensland University of Technology School of Civil Engineering& Built Environment Department, Brisbane, Australia, e-mail: isil.erol@qut.edu.au.

³ Bu makalenin ilk versiyonunu okuyan yorumcuya geliştirici tenkitleri için teşekkür ederiz. Ayrıca, ODTÜ Psikoloji bölümü öğretim üyelerinden Dr. Öğretim Üyesi Başak Şahin-Acar’a ve Prof. Dr. Özlem Bozo Özen’e değerli yönlendirmelerinden dolayı teşekkür ederiz.

aksaklığa dair sinyaller verir. Öyleyse, genel bir depresyon teorisi yaratma sürecinin de aynı imkansızlıkla karşı karşıya olduğu söylenebilir.

Kriz teorilerini ikiye ayırabiliriz. Birinci grupta kapitalist sistemin istikrarsızlığa yönelik eğilimini ortaya koyan Marx, Veblen, Minsky, Keynes, Schumpeter gibi iktisatçılar varken; ikinci grupta ise genel ekonomik işleyişe dair teori oluşturmadan, sadece yapıdaki aksayan mekanizmalara odaklanan Krugman, Kindleberger, Mishkin, Akerlof ve Shiller gibi iktisatçılar yer alır. Bu çalışmalar içinde Krugman'ın çalışmalarını ilginç ve önemli kılan, ekonomik depresyon tanısına ve çözüm yollarına önem vermesidir. Krugman'ın çalışmalarının, kavramın psikolojideki kullanımıyla uyumlu bir analogi içinde olup olmadığı tartışılacaktır.

İktisadın alt dalı olan makroekonomi, Keynes önderliğinde, 1929 bunalımının çözümlemesi sürecinde, "Büyük Depresyon gibi bir sürecin bir daha oluşmasını önlemek" amacıyla ortaya çıkmıştır (Krugman, Wells ve Graddy, 2008: 561). Keynes'den önce, 19.yy'ın ikinci yarısında ve 20.yy'ın başında, Marx başta olmak üzere pek çok iktisatçı kapitalist sistemin krize yönelik eğilimini ortaya koymuştur. Keynes, Say kanununu tanınamakla ekonomilerde durgunluk ve depresyon gibi durumların baş göstereceğini haber vermektedir. Savran (2013)'ın da belirttiği gibi, 'eksik istihdam' kavramı üretim-tüketim dengesinin sorunsuz yürümediğine dikkat çekmiştir. Schumpeter'de ise kriz, iş çevrimleri [*business cycle*] teorisinin bir ayağıdır ve 'yaratıcı yıkım'ın sonucudur. Krizler kitlelerin psikolojik durumuna ve panik duygusuna bağlı olarak bir anda oluşur. Bir anda ortaya çıkması krizi kendine özgü ve raslantı eseri ortaya çıkmış gibi gösterebilir. Fakat krizler tekrar edebilirler, belli süreklilikleri vardır; takriben on yılda bir ortaya çıkma eğimindedirler. Tarih bize krizlerin ekonomik süreçlerin çevrimsel doğasına uygun olarak ortaya çıktığını gösterir. Uzunluğu ne olursa olsun (kısa, orta ya da uzun aralıklar) her çevrimin iki aşaması vardır: büyüme ve küçülme (Kindleberger, 1978).

Depresyonların doğası krizlerinkinden farklıdır. Krizin durgunluğa, durgunluğun depresyona dönüşümünü Keynes *Genel Teori* ([1936]2008) kitabında inceler. Şenses Keynes'in, klasik-neoklasik özel durumun dışında kalan makro-ekonomik olasılıklara odaklandığını söyleyerek kitabındaki yaklaşımı özetler: "klasik-neoklasik yaklaşımda toplam arz ile toplam talep arasındaki uzun dönemli denge 'tam istihdam' [*full employment*] düzeyinde oluşacağı için işsizlik ancak kısa dönemli bir sorun olarak ortaya çıkabilirdi. Burada bahsedilen özel sektörde yatırımların tasarrufların gerisinde kalması, harcamaların azalması, talebin düşmesi, fiyatlar düzeyinin düşmesi, işsizliğin artması olasılıklarıdır. Keynes genişletici para ve maliye politikası ile böyle bir durumda talebi canlandırmayı hedefler. Keynes'e göre, talebi canlandıracak önlemler alınmadığı takdirde durgunluk depresyona dönüşebilir. Fakat

depresyona dönüşte en büyük rol oynayan, işsizliğin uzun döneme yayılmasıdır.

Keynes esasında, gerçek hayattaki bazı durumların Walras'ın genel denge teorisinde temsil edilip edilmediğini sorgulamaktadır. Ünlü iktisatçı John Hicks Walras'ın tanımladığı genel dengenin gerçek hayatta gözlemlenen ekonomik sıkıntıları açıklamadaki yetersizliğini kabul ediyordu. 1930'larda patlak veren ekonomik sorunlara dair neden-sonuç ilişkilerini Walras'ın genel dengesinden yararlanarak teorik bir düzeye taşıma niyetindeydi (Rubin, 2011). Walras'dan aldığı teorik miras olan genel denge teorisini geliştirmeye çalışan Hicks ([1933]1982; 1935a; 1935b; 1939; 1950)'in çalışmaları Krugman'a ilham kaynağı oldu (*ibid.*). Hatta Hicks'in sorgulaması belki de tek bir soruyla ifade edilebilir: Walras nerede yanlış yaptı?

Walras'ın genel dengesi üzerine çok çalışmış olan Hicks'e⁴ göre, belirleyici ve bu yüzden de tehlikeli olan kapitalist sistemdeki dalgalanmalardı. Fiyatları tahmin edebilmenin ve sistemin ne zaman çökeceğini öngörebilmenin temelinde bu dalgalanmaları anlayabilmek yatıyordu. Ancak bu şekilde bir ticaret çevrimi teorisi [*theory of the trade cycle*] oluşturulabilirdi. Bu teori, Keynes'in de belirttiği gibi beklentilere önemli bir rol vermeliydi. Hicks'in, *Value and Capital* (1939) adlı eseriyle başlayan bu konular üzerinde düşünme serüveni *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle* (1950) adlı kitabında nihai biçimine kavuştu. Bu kitapta Hicks projesini analiz etti ve karşılaştığı güçlükleri ortaya koydu. Rubin (2011)'e göre Hicks, *Value and Capital* adlı kitabında, Keynes'in teorisine alternatif bir depresyon ekonomisi teorisi geliştirmek istedi; fakat başarısız oldu. Yine de bu çabası iktisadi düşünce tarihi literatürüne önemli bir katkı olarak geçti.

Walras'a göre genel dengenin bozulması veya dengeden çıkmak teorik olarak mümkün görünmese de gerçek hayatta yüzleşilen bir durumdur. Klasik teoriye bağlı kalarak, ekonominin krize girdiğini kabul edebilmek için öncelikle genel deneye ulaşamama olasılığının varlığını kabul etmek gerekir. Genel denge teorisini miras alıp onu geliştirmeyi en önemli mesleki hedefi olarak belirleyen Hicks'e göre genel denge teorik olarak hep vardı. Fakat acaba ulaşılabilir miydi? Cevabı kendisinden dinleyelim ve anlamaya çalışalım: "Gelecekte verilerde ortaya çıkacak değişmelerin (ve tabii verilerdeki değişimin sonucu olarak ortaya çıkacak değişikliklerin –sadece gelecekte ya da şimdi oluşacak değişiklikler değil, geçmişte oluşmuş verilerdeki değişmelerin sonuçlarının) bilinmemesinden dolayı böyle bir mükemmel dengeye hiçbir zaman ulaşamaz. Gerçek ekonomi hiçbir zaman

⁴ 1930'larda Hicks'in, Walras'ın çalışmalarına nasıl yaklaştığını incelemek için için bakınız Béraud (2008) ve Donzelli (2009).

dengede değildir.” (Hicks, [1933]1982: 32 içinde Rubin, 2011)⁵. Neden? Hicks’e göre bunun nedeni para talebindeki değişikliklerin zenginliğin artması ve azalmasından bağımsız kabul edilmesidir.⁶ Hicks’e göre genel denge vardır. Dengeden sapma bu dengeye herhangi bir zamanda ulaşmanın imkânsız olmasıdır (Rubin, 2011). Hicks ayrıca “umutsuz dalgalanmalar”ın mevcut olduğunu ve bunların sistemin çalıştığını ama kötü çalıştığını gösterdiğini belirtir.

Hicks’in 1935’de üzerine çalışmaya başladığı “geçici dengenin istikrarsızlığı teorisi”⁷ aslında Krugman’ın 60 yıl sonra yapmak istediğinin daha teknik bir boyutudur (*ibid.*). Krugman, kapitalist sistemin 1930’daki Büyük Depresyon gibi istikrarsızlıklar içerirken hala nasıl tamamen çökmediği sorusunun peşindedir. Hicks ise depresyon ekonomisi teorisinin temellerini o çok bilinen “*Mr. Keynes and the Classics*” makalesi ile atmıştır. “*Dolayısıyla İstihdamın Genel Teorisi bir Depresyon İktisadıdır*”⁸ (Hicks, 1937: 155 içinde Rubin, 2011: 62) diye yazar. Boyle yazarak aslında Hicks tam olarak ne demek istemiştir? Rubin (2011: 62)’in de belirttiği gibi, *Value and Capital* başlıklı kitabında bu konuya dönmez fakat yine de bu makaleden yola çıkarak, Keynes’in teorisinin kendine ait bir yorumunu sergilediği için, ne demek istediğine dair bir ipucu elde etmek mümkündür: bir durgunluğun daha da kötüye gitmesine neden olacak koşulların ortaya konması. Dengenin istikrarsızlığının sistemin karşı karşıya kalacağı en büyük tehlike olduğunu öne sürer Hicks (Rubin, 2011). Ünlü iktisatçı teorisinin gerçek hayatı anlamamıza yardımcı olacağını savunarak şöyle yazar: “modelin istikrarsızlığında gerçek sistemde tespit etmekte olduğumuz istikrarsızlığı göreceğiz” (Hicks, 1939: 258 içinde Rubin, 2011: 65). Ona göre sistem “ücretlerin katılığı, etik ve normal fiyatlara olan inanç” gibi “istikrar sağlayıcı unsurlar” [*stabilisateurs*] ile işlemektedir. Sistemin istikrarlılığına (onu dengeye getiricilere de) olan inanış krizler sırasında kaybolabilir.

Sonraki dönemde çevrim teorisinin de gelişmesiyle istikrarsızlık ve konjonktür üzerine yapılan çalışmalar arttı. 1890-1910 döneminde neoklasik

⁵ “Because of ignorance of future changes of data (and still more of the consequences of changes of data – not only of future or present changes, but also of those that have already occurred in the past) such perfect equilibrium is never attainable. A real economy is always in disequilibrium” (Hicks, ([1933]1982): 32 içinde Rubin, 2011: 57).

⁶ Hicks’e dair bir eleştiri için bakınız Benetti (2001).

⁷ Hicks, geçici denge kavramını “*Wage and Interest: The Dynamic Problem*” (1935a) adlı makalesinde ele alır. Geçici denge teorisi, parasal bir ekonominin dinamiklerinin yani paranın ve aktiflerin olduğu bir denge sistemi olarak düşünülmüştür. Hicks geçici dengenin değişkenliğinin teorik olarak olanaklılığından ilk önce “*A Suggestion for Simplifying the Theory of Money*” (1935b)’de daha sonra da *Value and Capital*’ ([1939]1946)’ın iki bölümünde bahsetmiştir.

⁸ “So the General Theory of Employment is the Economics of Depression”.

teorinin çığırtağını yaptığı, kendi kendine dengeye ulaşan piyasa teorileri egemen hale geldi. 20. yüzyılın başında dengenin istikrarsızlığı konusu tekrar gündeme geldi.⁹ Konuya farklı yönlerden yaklaşıldı. Aşırı tüketim, eksik üretim, aşırı ya da orantısız yatırım gibi durumların klasik ve neoklasik teorinin olanaklarıyla cevaplanıp cevaplanamayacağı sorgulandı. İnsan psikolojisinin farklı hallerinin ekonomik ilişkilere yansımaları, kredi ile ilgili durumlar ve kümülatif hareketlerin açıklanması sırasında standart teorisinin ne gibi yetersizliklerinin olduğu anlaşılmalı çalışıldı (Rubin, 2011).

Depresyon psikoloji alanındaki çalışmalarda 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış bir terimdir ve bir tür üzüntü durumunu anlatır (Paykel, 2008: 279).¹⁰ “Çöküntü” ya da “bunalım” olarak türkçeleştirilen “depresyon” terimi psikolojide geçici bir mod, duygusal bir durum, klinik düzensizlik gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır.¹¹ Depresyonun doğası ve nedenleri yüzyıllar boyunca incelenmişse de bugün konu psikolojide farklı düşünce ekolleri tarafından farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bunların başında bilişsel, davranışsal ve psikanalitik yaklaşım gelir. Depresyon bilişsel [*cognitif*], kişilerarası, biyolojik, genetik ve duygusal düzenleme perspektifleri gibi birçok açıdan incelenmelidir (Abela ve Hankin, 2017: 4).¹² Bu yaklaşımlar depresyon vakalarına dair genellemeler yaparlar. Fakat aslında depresyon yaşayan herkesin farklı bir hikayesi vardır (Mete, 1999). Depresyonun, eşzamanlı hastalıklarla birlikte incelenmesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Depresyon insan stresinin hipotalamus-hipofiz-adrenal aksın [*hypothalamic-pituitary-adrenal, HPA*] etkinleşmesine bağlı olan düzensizliğine ve bozukluğuna bağlıdır (Nestler et al., 2002). Fakat, psikoloji bilimi açısından hala karanlıkta kalan depresyonlar da vardır. Bunlar da karmaşık davranışların moleküler, hücreye ait ve sinirsel çevrim [*neural circuits*] bazlarına bağlıdır. Depresyonun nörobiyolojik patikalarının anlaşılması için depresyonun ortaya çıkışındaki gelişimsel farklılıklara ve cinsiyet farklılıklarına, aynı zamanda genetik faktörlere odaklanmak gerekir (Avenevoli, Knight, Kessler, Merikangas, 2017: 19-20).

⁹ Rubin (2011) tartışmayı gündeme getirenlerin bir listesini verir: Clément Juglar [1819-1905], Mikhail Tugan-Baranovsky [1865-1919], Arthur Spiethoff [1873-1957], Albert Aftalion [1874-1956], Joseph A. Schumpeter [1883-1950] daha sonra da Wesley Clair Mitchell [1874-1948], Arthur Cecil Pigou [1877-1959], Ralph George Hawtrey [1879-1975] ve Dennis Robertson [1890-1963].

¹⁰ Terimin ilk kullanımları ve tarihçesi için bakınız Berrios, 1996 ve Jackson 1986.

¹¹ Bakınız *Diagnostic Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th edition [DSM-IV, *American Psychiatric Association*, 1993].

¹² Depresyon çalışmalarının alt dallarından olan depresyon etiolojisi [*etiology of depression*] depresyonun nedenlerine, depresyon nörobiyolojisi [*neurobiology of depression*] depresyonun sinirsel ve biyolojik özellikleri ve depresyon epidemolojisi [*the epidemiology of depression*] ise depresyonun oluşum sürecine odaklanır (Avenevoli, Knight, Kessler, Merikangas, 2017: 6).

Terimin iktisatta kullanımı psikolojideki kullanımıyla paraleldir. Bu paralellik hem metaforik hem de analogik özellikler taşımaktadır. Metaforlar sayesinde bir şey, kendisine benzer ya da kendinde olan bir özelliğe sahip olan başka bir şeyle ifade edilir. Bu bir karşılaştırma değildir. Karşılaştırma iki şey arasındaki benzerliği doğrudan söyler.¹³ Bir ekonominin içinde olduğu durumu depresyon olarak nitelemek o ülkede, metaforik olarak, 1929 yılında Amerika'da yaşananlara benzer durumlarla karşılaştırılması demektir. Analoji ise bir düşünce sürecidir. Bu süreçte farklı doğaya sahip yani, farklı kategorideki iki şey arasında bir biçim benzerliği ortaya konur. Psikolojinin alanına giren duygudurum bozuklarının şiddeti ve süresi üzerine düşünmek, ekonomik sıkıntının şiddeti ve süresi üzerine düşünmeye uyarlandığında bu iki alan arasında, depresyon kavramı etrafında bir analogi oluşmuş olur. Diğer bir deyişle, depresyon analogisi yapmak demek, psikolojideki depresyon çalışmalarının iktisatçılar için, ekonomik açıdan sıkıntılar barındıran bir süreci incelenmede başlangıç noktası oluşturmak anlamına gelmektedir.

Bir insanın depresyonda olması ile bir ekonominin depresyonda olması birbirinden çok farklı iki durum olsa da aralarında bazı benzerlikler vardır. Depresyon, bir insanı intihara dahi sürükleyebilecek şiddette bir hastalık olduğu kadar, bir ülke ekonomisini iflasa götürecek güçte bir sıkıntıya dönüşebilir: ABD hazine bakanı Henry Paulson, 18 Eylül 2008'de, yani Lehman Brothers'ın batışından üç gün önce, Hızla Değer Kaybeden (Toksik) Varlıkları Kurtarma Programı (TARP) dahilinde Kongre'den 700 milyar dolar istedi. İtiraz sesleri yükselmeye başladığında FED başkanı Ben Bernanke söz alarak, 21. yüzyılın yönünü değiştiren bir konuşma yaptı: "Tüm akademik kariyerim boyunca Büyük Depresyon¹⁴ üzerine çalıştım. Depresyon bir borsa çöküntüsü yüzünden başlamış olabilir fakat, son yaşanan depresyon, kredi piyasasındaki krizin tüm ekonomiyi vurmasıydı. Sıradan insanlar ev almak, iş kurmak ya da raflarını doldurmak için borç para alamıyordu. Kredi piyasası modern bir ekonomi kurabilir ama, kredi azlığı ekonomiyi hızlı ve kesin bir şekilde yok edebilir. Derhal bir adım atmazsak 30'lardaki Büyük Depresyonu yeniden yaşayacağız. Sadece bu sefer daha kötü olacak. Bunu şimdi yapmazsak Pazartesi gününe ekonomi kalmaz." (*Too Big To Fail* adlı filmden¹⁵).

¹³ Karşılaştırma "A, B'ye benziyor" ya da "Güneş kocaman altın bir paraya benziyor" şeklinde yapılır. Fakat metaforlar, özelliği direk söylemeden benzetme yapabilmemizi sağlar: "Yaz günü mavi gökyüzünde kocaman altın bir para vardı". Burada "altın para" metaforu "güneş" yerine kullanılmıştır ve hem altın para hem de güneş arasında ortak olan "parlaklık" özelliği dile getirilmiştir.

¹⁴ Anlatının teorik karakterini korumak açısından "bunalım" yerine "depresyon" kelimesi tercih edilecektir.

¹⁵ Andrew Ross Sorkin'in *Too Big to Fail: The Inside Story of How Wall Street and Washington Fought to Save the Financial System – and Themselves* (2009) adlı romanından uyarlanan film.

Ekonomik depresyon denildiğinde, 1929'dan itibaren yaşanan ve "Büyük Depresyon" olarak anılan spesifik döneme atıf yapılır. 2008'den itibaren yaşanan finansal çöküş ve devamındaki süreç aslında ikinci büyük depresyon değil üçüncü büyük depresyon olarak anılıyor: birincisi 1873 krizi, ikincisi 1929 Bunalımı olarak gösteriliyor. İki dönemin ortak özelliklerinden birincisi yaşanan ekonomik sıkıntıların sadece Amerika'da değil, Avrupa, Latin Amerika, Japonya, Kanada, Avustralya gelişmiş ülkelerde de yaşanması; ikincisi ise bu iki dönemde de tarihin yönünü değiştiren olaylar görülmesidir. Büyük Depresyonun etkisiyle Almanya'da meydana gelen koşullar bazı tarihçilere göre Nazizm'i doğurmuştur (Krugman, Wells ve Graddy, 2008); 2008'de başlayan depresyon ise dünya finans sisteminin içinde barındırdığı riskleri gözler önüne sererek, bu sistemi kontrol altına almayı amaçlayan yeni düzenlemelerin hayata geçmesine neden olmuştur.

Krugman ekonomistlerin, öngörü, önlem alma ve duruma müdahale ederek zararı en aza indirebilme gücünü artırmak amacıyla, bir "depresyon ekonomisi teorisi" tanımlama işine girişmiştir (Krugman, 2015: XXIII). Bir başka deyişle Krugman (1999; 2001; 2012; 2008; 2015), sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkeler için de büyük bir tehdit oluşturan depresyonun nitel ve nicel tanımlarının oluşturduğu kaostan kurtulmak için "Depresyon Ekonomisi" adını verdiği teorik bir çerçeve tanımlamıştır. Bu durum, Amerikalı iktisatçıyı, teorilerinde kriz ve depresyon konusuna yer veren birçok iktisatçıdan farklı kılar. Krugman'ın *The Return of Depression Economics* adlı kitabı 1999¹⁶'da yayınlandığında depresyon, iktisatçılar arasında anlamı çok da sorgulanmayan bir terimdi. Krugman'ın kitabının ismi biraz provokatif bulundu. Kitabın ana argümanı ana akım iktisatçılar tarafından pek önemsenmedi, geçiştirildi. Krugman'ın "Depresyon Ekonomisi" adlı yeni bir dal tanımlama işine girişmesi hem terimi tekrar gündeme getirdi hem de kriz teorileri tarihinde yeni bir açılımı müjdeledi. Aralık 2008'de kitabını güncelleyerek yeni bir basımını çıkaran Krugman başlığa "and the Crisis of 2008" ibaresini ekledi.¹⁷ *The Return of Depression Economics* ve *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008* kitaplarının ardından, henüz Türkçeye çevrilmemiş olan *End This Depression Now!* adlı kitabı 2012'de yayınlandı. Bu üç kitabın ortak özelliği "Depresyon Ekonomisi"ni tanımlıyor olmasıydı. Krugman ilk kitabında genel amacını şöyle anlatıyordu: "Neler olup bittiği ve bunların niçin olduğu çok fazla ele alınmamıştır; önemli olanın, bu felaketlerin nasıl ortaya çıkabildiği, kurbanların nasıl düzelebileceğini ve bunun tekrar olmasını nasıl

¹⁶ Kitabın 1999 edisyonu Neşenur Domaniç tarafından *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü* adıyla 2001'de türkçeye çevrildi.

¹⁷ Neşenur Domaniç tarafından çevrilen bu kitap *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz* adıyla 2015'de yayınlandı.

önleyebileceğimizi anlamak olduğunu düşünüyorum. Bu, kitabın nihai amacının, işletme fakültelerinde söylendiği gibi, durumun teorisini geliştirmek olduğu –olanlar hakkında nasıl düşüneceğimizi saptamak– anlamına gelmektedir.” (Krugman, 2015: XXIII).

Depresyon nedir?

Depresyon tanısı Dünya Sağlık Örgütü ve Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından belirlenen ölçütlerle koyulur. İki ana tür depresyon vardır: klinik depresyon ve distimik depresyon. Klinik depresyon kişinin duygularında ve davranışlarında gözardı edilmiş ya da yanlış anlaşılmuş devamlı değişiklikler olarak gözlemlenir. Bu değişikliklerden birkaçı üzülme ve boşluk hissidir. Kişinin hareketleri yavaşlar, beslenme ve uyuma paternlerinde değişiklikler meydana gelmeye başlar. Bu sorunları yaşayanlar genelde kendini moralsiz ve geleceğe dair umutsuz hisseder. Birçoğu konsantrasyon zorluğu yaşar. Kendini suçlu hissetme ve anksiyete de yaygındır. Küçük şeylerden rahatsız olma ve ağlamalar görülür. Arkadaşlara ve zevk veren aktivitelere karşı ilgi azalması oluşur. Ayrıca, fiziksel ağrılardan (bel ağrısı, baş ağrısı ve nedeni bulunamayan miğde ağrısı) yakınıldığına tanık olunur.

Klinik depresyon kişiye göre değişerek farklı şiddette ve uzunlukta olabilir. En başat iki çeşidi vardır: Birincisi *majör depresyondur* [*unipolar disorder*]. Çalışmaktan, uyumaktan, yemekten ve eğlenmekten alıkoyan bazı özelliklerle kendini belli eder. İnsan hayatında birçok kez yaşanabilir. *The World Health Organization (WHO) Global Burden of Disease'e* göre “majör depresyon” 15-44 yaş arası kişilerde en çok karşılaşılan depresyondur. Depresyonun genellikle çocuklukta ya da ergenlikte başladığı ve bu yüzden erken teşhisin ve müdahalenin ne kadar önemli olduğu ortaya koyulmaktadır. Yapılan çalışmalar çocukların ve ergenlerin çok az bir bölümünün böyle bir müdahale gördüğünü ortaya koymaktadır (Murray ve Lopez, 1996). İkincisi *bipolar depresyondur* [*bipolar disorder*]: Manik-depresif hastalık da denen bu depresyon türü major depresyon ya da distimi [*dysthymia*] kadar yaygın değildir. Periyodik ruh hali değişiklikleri en belirgin özelliktir: şiddetli yükselmeler [*mania*] ve düşmeler [*depression*].¹⁸

İkinci ana tür depresyon, distimik depresyondur [*dysthymic disorder*]. “Distimia” olarak da bilinen bu tür depresyon diğerlerinden daha az yoğun hissedilen bir depresyondur. Daha uzun süreli (2 yıl ya da daha uzun) görülen daha az şiddetli sepmtomları vardır. Bunlar kişiyi pasifleştirmez fakat normal

¹⁸ <http://www.medschool.pitt.edu/somsa/Depression.html> University of Pittsburg, School of Medicine.

hareket etmesini ve iyi hissetmesini engeller. Bu tür hastalar günlük hayatın işlerini yapabilirler fakat yıllarca bunlardan zevk alamaz ya da heyecan duyamazlar.

Bazı depresyon çeşitleri yukarıda anlatılanlardan biraz farklı özellikler gösterir ya da farklı koşullarda gerçekleşirler. Fakat bu tür depresyonların tanımlarına ve belirtilerine dair bir fikir birliği sağlanmamıştır. Örneğin *psikotik depresyon [psychotic depression]* gerçekte bağını yitirme, halüsinasyon ve sanrılar gibi bazı şiddetli psikozların eşlik ettiği bir depresyon türüdür. *Postpartum depresyon [postpartum depression]*, yeni anne olan bir kişide doğumdan sonra majör depresyonda görülen bazı episodların görülmesidir. Bu depresyon doğum yapmış kadınların yüzde 10 ila 15'inde görülür. *Mevsimsel Duyuşsal Depresyon [Seasonal affective disorder (SAD)]*, kış aylarının başlamasıyla gözlemlenen, daha az güneş ışığı almaktan kaynaklanan depresyondur. İlkbahar ve yazın gelmesiyle azalan bu depresyon çeşidi ışık terapisi ile tedavi edilebilir fakat birçok hasta sadece bu terapinin uygulanmasına cevap vermemektedir. Antidepresan veya psikoterapi ışık terapisini destekleyerek SAD'ın belirtilerini azaltabilir.

Depresyon teşhisi koyulan durumlar, depresyonun alt çeşitleriyle ilişkilendirilerek şöyle listelenmiştir: İş değişikliği, okul değişikliği, göç, boşanma, yakın ya da sevilen bir kişinin kaybı büyük bir değişikliğe adapte olmama sonucu yaşanan sınırlı durumlar başta gelir. En az iki yıl boyunca, iki aydan kısa aralıklarla süren yaşanan *hafif depresyon* sayılır. Diğer adıyla "*distimi*", sürekli karamsar olmak ve bunu müteakip iştahsızlık ya da aşırı yemek yeme, uykusuzluk ya da aşırı uyku, yorgunluk hissi, dikkatini toplama güçlüğü, kararsızlık, umutsuzluk ve kendini değersiz hissetmek, hiçbir şeyden zevk alamama, yersiz suçluluk ve karamsarlık, öfke ve memnuniyetsizlik gibi belirtiler gösterir. *Ağır depresyon, majör depresyon*, adıyla bilinen psikoz ve katatonidir. En az iki hafta kişinin birçok konuda eskisinden daha az işlevsel olması, belirgin karamsarlık ve çöküntü hissetmesidir. Melankoli ağır depresyonun en ağır biçimidir. Zevk alma yetisini tamamen kaybetme, olumlu tepki yoksunu olma, aşırı ve uygunsuz suçluluk duyguları görülür. *Atipik depresyonda* ise aşırı iştah, kilo alma ve aşırı uyku gözlemlenir. *Postpartum depresyon* yani *doğum sonrası depresyonu* doğumu izleyen dört hafta içinde çıkar; gerçek dışı tuhaf düşünceler, bu düşüncelerin etkisi altında kalarak bebeğe zarar verme ya da verme endişesi, doğum sonrası mutlu olmadığı için suçluluk duyma şeklinde kendini belli eder. *İki uçlu mizaç bozukluğu* manik depresif psikoz olarak da adlandırılır. Depresyon döneminde manik atak yaşamak yani kişinin en az bir hafta süreyle bir neşe ve taşkınlık içinde olması anlamına gelir. İlimli dalgalanan mizaç bozukluğu, yani *siklotimi*, iki uçlu mizaç bozukluğunun bu denli aşırı uç noktalara varmayan ama yıllar süren dalgalanmalarla varolmasıyla anlaşılır. *Mevsimsel depresyon* ise her sonbahar

ve kış hastalanılıp bahar ve yazda iyi olma halidir. Bu sınıflandırmalardan bazıları depresyon teşhisi konacak kadar ağırlaşmamış ruhsal bozukluklardır (Mete, 1999: 87-96).

İnsanlarda yaşanan sorunun şiddeti ve süresine göre farklı depresyon teşhileri koyulduğu gibi, ekonomide de yaşanan durgunluğun uzunluğu ve şiddeti depresyon tanımlarını etkilemektedir. Kapitalist sistem durağan değildir. Milli gelir, GSYH, istihdam, tüketim harcamaları, firma hasılatları, kapasite kullanım oranları, vergi gelirleri, fiyat esneklikleri, ithalat ve ihracat gibi birçok makroekonomik göstergede meydana gelen değişimlere iktisadi dalgalanmalar' veya 'konjonktürel dalgalanmalar' denir. Değişim beklendiğinden büyük olursa ya da piyasa mekanizması yaşanan sorunlarla başedemezse ortaya çıkan durumlar kriz, depresyon, çöküntü vb. gibi terimler kullanılarak tanımlanır (Şenses, 2017: 549). Krizler daha sık, depresyonlar seyrek meydana gelmektedir. Sadece İngiltere, Fransa, Almanya, ABD'yi temel alarak ekonomik krizlerin çıktığı yılları şöyle sıralayabiliriz: 1813, 1825, 1836-39, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882-84, 1890-93. Sadece 19. yüzyıla özgü bu listeden anlaşılacağı üzere 8-10 sene aralıklarla krizler meydana gelmiştir. C. P. Kindleberger ve R. Z. Aliber (2011: 423)'in belirttiği gibi, sıkıntılı dönemlerin uzun sürerek depresyona dönüşmesi daha derin izler yaratmaları demektir.

S. Savran'a göre (2013: 17), depresyon terimindeki sorunlardan biri tanımların yanlış olmasıdır. Liberal kanatta yer alan iktisatçılar durumun analizini finans sektörü ile sınırlamaya çalışırlar. Krizlerin çoğunun adını da "Küresel Finans Krizi" koyarlar. Oysa finansal alandaki krizler ekonominin bütününe yayılır ve özellikle de üretim alanına sızarlar. Savran'a göre ekonomik depresyon, krizlerin uzaması ve bu nedenle devam eden sorunların iyice ağırlaşmasıdır. Sadece finans dünyasında ve üretimde (reel sektörde) zorluklar yaratmasının çok ötesinde depresyonlar, sosyal sorunların oluşmasına da neden olurlar. Başka bir deyişle, "büyük depresyonlar toplumsal hayatı en küçük hücrelerine kadar etkilerler, politikada, ideolojide, kültürde, askerî ilişkilerde büyük sarsıntılar yaratırlar." (*ibid.*, 22). Savran (*ibid.*, 18) bazı iktisatçıların depresyon terimini kullanmaktan kaçındığını da söyler. Bunun nedenini kendisinden dinlerken ironik tonuna dikkat etmekte yarar var (*ibid.*):

Burjuvazinin emrindeki iktisatçılar, sanki bir merkezden emir almışlar gibi, ısrarla 'depresyon' kavramını kullanmaktan kaçınıyorlardı. Bilindiği gibi, en basit biçimde tanımlandığında 'depresyon' (ya da eskiden daha sık kullanılan deyimle 'buhran') geçici, bir-iki yıllık, hatta daha kısa durgunluk ve resesyonlardan (yani ekonominin daralmasından) farklı olarak, uzun yıllar süren, ekonomide ve insanların hayatında büyük sarsıntılar yaratan ekonomik krizler

için kullanılan bir kavramdır. Amerika Merkez Bankasının (Federal Reserve Bank) bir önceki başkanı ünlü Alan Greenspan 2008’de başlayan krizin yüz yılda bir görülen bir kriz olduğunu söylemişti gerçi. Bu krizin 1930’lu yıllardan beri yaşanan en derin kriz olduğu da yaygın biçimde söyleniyordu. Ama 1930’lu yıllardan beri en derin demek, 1930’lu yıllar kadar derin demek değildi. İşte ‘depresyon’ kelimesi kullanılırsa bu itiraf edilmiş olacaktı. 1930’lu yıllarla bugünkü krizi aynı kategoriye yerleştirmek ise hem ‘yatırımcılar’ nezdinde paniği artırabilirdi, ‘güven endeksi’nde bir düşüşle sonuçlanabilirdi, hem de kapitalizmin prestijini dünya çapında halk kitlelerinin gözünde epeyce bir sarsabilir, Marksistlere propaganda malzemesi verebilirdi. Dolayısıyla kimse ‘depresyon’ kelimesini ağzına almıyordu. Ortada bir siyasi parti yokken burjuva iktisatçıların bu konuda ‘demokratik merkezîyetçilik’ ilkesini gayet tutarlı bir şekilde uygulamaları doğrusu takdire şayan bir davranıştı. (*ibid.*).

İktisatta depresyon kelimesinin kullanımındaki sorunlar, Aralık 2008 tarihli *The Economist* dergisinde yayınlanan bir yazının konusunu oluşturacak kadar günceldir. Kavram bu yazıda, durgunluk [*ressession*] ile ayrıştırılarak netleştirilmeye çalışılmıştır. İş çevrimleri teorisini benimseyenler durgunluğu kapitalist ekonomilerin normal seyrinde geçilmesi gereken olağan hatta kaçınılmaz bir durum olarak tanımlarlar. Onlara göre, gittikçe uzayan işsizliğe neden olan durgunluk gelirden ve üretimde düşüşe, devalüasyona ve deflasyona götüren bir süreçtir. ABD’deki Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosundaki (*National Bureau of Economic Research, NBER*) “*The Business Cycle Dating Committee*” adlı komitenin verdiği durgunluk tanımına göre, istihdam, endüstriyel üretim, reel gelir ve satışlar incelenmeli; durgunluk üretimin en yüksek noktadan en düşük seviyeye ulaştığı zaman olarak tanımlanmalıdır (“*Diagnosing depression*”, 2008). Aynı kuruma göre depresyon, Gayri Safi Yuritiçi Hasıla’da (GSYH) üstüste iki çeyrek dönemde meydana gelen düşüştür. Bu düşüş yüzde 10’u geçmiş ya da 3 aydan fazla sürmüş olmalıdır. 1929’da başlayan Büyük Depresyon iki kriteri de karşılar: 1929 ve 1930 yılları arasında GDP yüzde 30 düşmüş, 1937 ve 1938 yılları arasında ulusal üretimde yüzde 13’lük düşüş yaşanmıştır. Büyük Depresyon Amerika tarihinin en derin çöküşü olsa da 43 aylık uzunluğuyla en uzununu değildir. 1873-79 seneleri arasında yaşanan 65 aylık dönem en uzun depresyon olma rekoruna sahiptir. Bu verilere savaş dönemleri dahil değildir (“*Diagnosing depression*”, 2008).

Yukarıda verilen tanım iki nedenden dolayı çok tercih edilmemektedir. Birinci neden işsizlik haddinin ve tüketici güveninin tanıtımda dikkate alınmamasıdır. İkinci neden ise durgunluğun ne zaman başladığı ve bittiğinin tanıtımda belirtilmemesidir. (*ibid.*). Peki durgunluk ve depresyon birbirinden nasıl ayırt edilir? *The Economist*’e göre, 1930’dan önce, bütün ekonomik sıkıntı dönemleri “depresyon” olarak tanımlanırdı. Fakat bu tarihten sonra, her

depresyon denildiğinde yaşanan o zor günler akla geldiğinden “durgunluk” terimi kullanılmaya başlandı.

Böylesine katı kriterler depresyon ve durgunluk tanımlarını analitik bir düzleme taşısa da aslında analizin ekonomik boyutunu fazla sadeleştirmekte ve sosyal boyutunu tamamen göz ardı etmektedir. Saul Eslake’e (ANZ Bankası baş ekonomisti) göre depresyon ve durgunluk arasındaki fark sadece durgunluğun büyüklüğü ya da uzunluğu ile tanımlanmamalı, oluşan durumun nedenleriyle de ilişkilendirilmelidir. Eslake’e göre standart bir durgunluğun nedeni sıkı bir para politikasıdır ama depresyon, servet birikimindeki artışın ve kredi balonunun, yani kredilerdeki şişmenin ve genel fiyat seviyesindeki düşmenin sonucudur. Yukarıdaki kriterlere göre, 1990’larda Japonya’da meydana gelen ekonomik sıkıntıya depresyon diyemeyiz çünkü reel GDP 2 yıl içinde sadece yüzde 3,4 düşmüştür. Fakat Finlandiya’nın en önemli ticari partneri Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonraki döneme depresyon diyebiliriz: GDP 1993 öncesi 3 yılda yüzde 11 düşmüştür. Bir diğer örnek ise Amerika’da 2008 yılı ve sonrasında yaşanan dönemin niceliksel görünümüdür. Amerika’da 2008 yılının ikinci çeyreğinde GDP yüzde 6 azalmıştır. Yukarıdaki tanıma göre durgunluk olarak anılabilecek bu durum, birçok banka iflası yaşanması, para arzının üçte bir oranında azalması ve hükümetin bütçe dengesini sağlamak için koyduğu vergilere bakıldığında çok daha ağır yaşanmıştır (*ibid.*).

Durgunluk ve depresyon arasındaki bir diğer fark da her ikisine karşı farklı politikalar uygulama gereksinimi duyulmasıdır. Örneğin sıkı para politikasından kaynaklanan durgunluk faizler düşük tutularak tedavi edilebilir – burada maliye politikasının çok etkili olması beklenemez çünkü etkinin oluşması oldukça uzun sürebilir. Fakat hisse senetleri fiyatlarındaki düşme, kredi daralması ve deflasyondan kaynaklanan depresyon için, üzerinde uzlaşılmış bir para politikası maliye politikasından daha az etkili olur (*ibid.*). Bununla birlikte, durgunluk ve depresyonun ortak özellikleri de vardır. İkisinde de finansal piyasalarda sorunlar baş gösterir ve bazı bankalar batır, iflaslar ve işten çıkarmalar yaşanır. Ekonomik sorunlar kısa süre içinde piyasa mekanizması ya da devlet müdahalesi tarafından giderildiğinde depresyona yol açmaz (Savran, 2013).

19. yüzyılın başında ticaretteki dalgalanmalardan kaynaklanan ekonomik krizler sosyal sorunların başlıca nedeniydi. Sırasıyla İngiltere, Fransa, Amerika ve Almanya bundan nasibini aldı. 18. ve 19. yüzyılda sıklıkla yaşanan krizlere farklı şekillerde yaklaşmıştır. Bu dönemde hastalık metaforları ticari sorun ile, sağlık metaforları ise refah ile özdeşleştirildi. Spekülatif aktivite ve yaygınlaşan iflaslar ve bunlar için yazılacak reçetelerden bahsederken “salgın”, “aralıklarla yükselen ateş” gibi kavramlar kullanıldı. Kriz, kredi ve borç zincirinin kırılabilirliği ile bağlantılı olarak anlatıldı, özellikle kredi

borçlusunun ödeme yeteneğine olan güvene bağlı olarak ortaya çıktığı kabul edildi. Kredinin yapısı, işlevi ve içinde barındırdığı tehlikeler üzerine düşünülürken, kısa zaman içinde kredi sayesinde oluşan yatırımlar, spekülasyon ve kurumsal yapı üzerine çalışıldı. Krize dair teorik konuşmalar 1810 civarında başladı (Besomi, 2010; 2011b).

Krizler iki bakış açısıyla incelenebilir. İlk kampın temsilcileri James Mill (1773-1836), J.-B. Say (1767-1832)'dir. İlk kamp, aşırı üretim krizlerinin imkânsız olduğunu söyleyerek, gerçek hayatta karşılaşılan zorlukları adeta görmezlikten geliyordu (Savran, 2013: 28). Savran'a göre Ricardo da bu tarftaydı. İkinci kamp ise Thomas Malthus (1766-1834) ve Jean de Sismondi (1773-1842)'den oluşur.¹⁹ Malthus ve Simondi krizlerin aşırı üretim ya da yetersiz tüketimden kaynaklandığına dair argümanlar ortaya attıysa da bu pozisyon Ricardo ve Say arasındaki tartışma ile teorik olarak çürütüldü (Bknz. Besomi, 2011b). Burada en radikal duruş Say'ın 'her arz kendi talebini yaratır' argümanı ile kriz denen bir kavramın tanımlanmasının dahi yolunu tıkayan teorik yapıdır (Savran, 2013: 28). Bu "körlük" endüstri devrimi sonrası iktisatçılara da musallat oldu. Bu ilk bakış açısına göre, toplam gelirin toplam harcamaya, toplam talebin toplam arzla eşit olacağı bir ekonomide kriz çıkması ya da depresyona girilmesi mümkün değildir. Say'a göre herhangi bir ekonomik sorun, ekonominin bu mekanik işleyişi sayesinde uzamadan atlatılacak ve depresyon gibi bir sorun yaratmayacaktır:

Mahreçler yasası veya piyasalar yasası olarak da bilinen Say yasasına [Say's law] göre, 'arz kendi talebini yaratır'. Smith-sonrası klasik siyasal iktisatçıların büyük çoğunluğu, bir yasadan çok iktisadi bir önerme sayılabilecek bu ifadeyi doğru kabul ederek onaylamışlardır. Bu ifade, Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında, henüz olgunlaşmakta olan kapitalist ekonominin krize veya depresyona girme olasılığına ilişkin yapılan tartışmalar bağlamında ortaya atılmıştır. Arz kendi talebini yaratır, dendiğinde kastedilen şudur: Üretim sürecinin sonunda yalnızca mal ve hizmetler üretilmiş ve piyasaya arz edilmiş olmaz, aynı zamanda üretim faktörlerine de (yani, emeğe, sermayeye ve toprağa) gelir de yaratılmış olur. Başka bir deyişle, üretim, bir yandan arz edilecek mal ve hizmetleri ortaya çıkarırken, diğer yandan da bu mal ve hizmetlerin talep edilmesini ve satın alınmasını sağlayacak gelirleri de yaratır. Üretimle birlikte kazanılan ücret, kâr ve kira gibi başat gelirlerin toplamı –devletin piyasaya müdahale etmediği bir serbest piyasa düzeninde, arz ve talebin kendi aralarındaki etkileşim dinamikleri uyarınca– üretilen mal ve hizmetlerin toplam değerine eşit olur. (Şenses, 2017: 64).

Oysa gerçek hayatta durum farklıydı, "19. yüzyılın ilk yarısında hemen her on yılda bir bir kriz patlak veriyordu. [...] 18. ve 19. yüzyıldaki krizler

¹⁹ Bu iki yazarın duruşu ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız Shaikh (2009).

çoğunlukla emtia fiyatlarındaki sert düşüşlerin ardından ortaya çıktı; bu, çiftçileri tohum ve gayrimenkul almak için çektikleri kredilerin faizlerini ödeme güçlüğüne soktu. Kimi yerlerde hisse senetleri fiyatlarındaki sert düşüşler krizi tetikledi." (Kindleberger ve Aliber, 2011: 423). İkinci kampa göre toplam arz toplam talebi aşabilir yani ekonomide bir 'genel mal bolluğu' yaşanabilirdi. Arz fazlasını işaret ederek ekonomilerde depresyon yaşanabileceği söylendi. Depresyonlar, özellikle tasarrufun, yani parayı ekonomik dolaşıma sokmayıp istiflemekten ve bu yüzden harcamaların düşmesinden kaynaklanmaktaydı (Şenses, 2017: 65).

Bu iki kamp dışında Marx da ekonomilerin depresyona girmesi tehlikesiyle ilgilenmiştir. Rekabet şartlarında kapitalistler büyük ölçekli üretim yaparlar fakat bu durum zaman içinde 'aşırı üretime' [*over-production*] dönüşür; hem mal fazlası hem de işsizlik meydana getirir. Sabit sermaye oranı artınca sürekli işçi çıkarmalar başlar, makineler işçileri ikame eder. İşte Marx da ekonominin önce krize sonra da depresyona girmesini sağlayan mekanizmayı bu şekilde tarif eder (*ibid.*, 76). Bu yaklaşıma göre aslında ekonomik depresyon herşeyden önce kapitalizmin altında yatan çelişkileri ortaya çıkarır. Dalgalanma, kriz ve depresyon gibi dönemlerde sermayenin değersizleşmesi olgusu ile yüzyüze gelinir (Savran, 2013). Ayrıca, toplumun farklı sınıfları arasındaki güç dengelerinin daha da bozulması söz konusudur ve bu sayede bazı sosyal krizlerin ekonomik krizlerin sonucu olduğu görülür. Savran (2013: 30) durumu şöyle ifade etmektedir:

"Kapitalizmin çelişkili doğası sistemin yeniden üretiminin bu tür tıkanıklıklardan geçmesine yol açar. Sermaye birikiminin ürünü olan çelişkiler belirli bir andan sonra birikimin önünde birer engel haline gelir. Bu çelişkiler krizde güçlü bir patlama ile ortaya çıkar. Bu yönüyle krizler kapitalizmin genişleyen yeniden üretiminde bir tıkanıklığı, bir kesikliği ifade eder. Ama aynı krizler, geçmiş dönemin çelişkilerinin çözüme ulaştırılmasının, sermaye birikiminin yeni bir temel üzerinde canlanmasının koşullarını hazırlayan bir dönemdir."

Ekonomik problemleri tanımlayan terimler

İktisadi sistemin işleyişine dair yaşanan sorunlar farklı dönemlerde farklı terimlerle ifade edilmiştir. Bu terimler çeşitli disiplinlerden ödünç alınmış ve ekonomik içeriğe kavuşturulmuştur. Fakat, bu içerikler her zaman herkes tarafından kabul görmemiştir. Bu yüzden hem iktisatçıların kendi aralarındaki diyalogu hem de sosyal bilimcilerle olan iletişimlerini güçleştiren bir ortam oluşmuştur. İktisadi sözlüklerin (hem basılı hem dijital) ve iktisadi el kitaplarının [*handbooks*] da sayısının artmasıyla ortaya çıkan literatür İsviçreli bir iktisadi düşünce tarihçisi Daniele Besomi (2008a; 2008b; 2011a; 2011b; 2012;

2015) tarafından ayrıntılı bir şekilde incelendi. Hem finansal piyasalardan hem de ticaretten kaynaklanan ekonomik sıkıntılardan bahsedilirken kullanılan terminolojiyi masaya yatıran Besomi, el kitaplarını, ders kitaplarını, dijital ve basılı ansiklopedileri ve internet sitelerini gözden geçirdi.²⁰ Besomi, derlediği *Crises and Cycles in Economic Dictionaries and Encyclopaedias* (2011b) adlı kitabın “*Naming crises. A note on semantics and chronology*” adlı 3. Bölümünde²¹ krizlere, çevrimlere ve bunun gibi 18. Yüzyıldan bu yana ortaya çıkan olgulara yer ayırdı.²² İlk etapta gözlemediği, birçok terimin birbirinin yerine kullanıldığını²³ Etimolojik, semantik ve evrimsel açıdan; hem edebi hem de ekonomik sözlüklerdeki maddeleri ele alarak incelediği sözcüklerin listesi şöyledir: bolluk [*glut*], sıkıntı [*distress*], para darlığı [*embarrassment*], durağanlık [*stagnation*], panik [*panic*], balon [*bubble*], depresyon [*depression*], dalgalanma [*fluctuations*], durgunluk [*recession*], kriz [*crisis*] ve çevrim [*cycle*]. Sonuçta en çok son iki sözcüğün kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

D. Besomi (2015) tarafından geliştirilen “*Exploring metaphorical usage in economics*” adlı projede bahsedildiği gibi, kullanılan kavramların farklı özellikleri vardır. Kavramları bir disiplinden diğer disipline taşırken bu özelliklerden sadece birkaçı aktarılır. Mesela ekonomik krizlerden bahsedilirken bugün “kuyruklu yıldız” metaforu kullanılıyorsa bu sadece durumdaki periyodikliği ve öngörülebilirliği ifade eder. Fakat Orta Çağda olsaydık, henüz bu bilgilere sahip olunmadığından dolayı, “kuyruklu yıldız” süprizi ve paniği ifade edecekti.

Metaforik yaklaşımların içerdiği tehlikelerden biri, kavram için öncelikli olan özelliğin anlatılmak istenen durum için öncelikli olmamasıdır. Bir diğer tehlike ise, aktarılmak istenen özelliğin sadece bir kavrama ait olmamasıdır. Mesela periyodiklik, yani krizlere, çevrimlere ve paniklere atfedilen bu özellik sadece kuyruklu yıldızlara ait değildir; aynı zamanda sarkaca [*pendulum*] aittir ve mevsimlerin değişmesi, gezegensel yörüngeler ve gel-gitler için de geçerlidir. Doğru metaforu bulmak incelik ister. Mesela “iş çevrimleri”nin [*business cycles*] tek özelliği periyodik olmak değil ayrıca birbiri ardından

²⁰ İktisadi sözlüklerin farklı kriterlere göre geniş kapsamlı listesi için bakınız: <http://www.danielebesomi.ch/dictionaries/bibliography/index.html>

²¹ Bu metinle ilgili referanslar için sayfa sayısı verilemeyecektir. Bunun nedeni kitabın satın alınmış dijital versiyonunda sayfaların gösterilmemesidir.

²² Besomi kataloglar ve kendi tuttuğu notlardan yararlanılarak İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca dillerinde 8,500 başlık çıkardı. Bunlardan 2,700 tanesi 19. Yüzyıl, 3,000 tanesi ise 20. yüzyıldan geliyordu.

²³ Ayrıca adı geçen kitabın 3. Bölümündeki tablolarda (Figure 3.1.; 3.2.; 3.3; 3.4.; 3.5.) ve “*Appendix: Diagrams Depicting The Frequency Of Occurrences Of Terms Relating To Crises And Related Phenomena*” başlıklı ekte terimlerin dönemsel kullanım sıklıklarına dair bilgiler mevcuttur.

gelme, ekonomik sistemin işleyişinden kaynaklanan dürtülerle oluşma, düzensiz olsa da devamlı dalgalara sahip olmaktır (Besomi, 2011b: 3. Bölüm).

Krizlerin periyodik aralıklarla gerçekleşen ve birbirine benzer özellikler taşıyan olaylar olduğuna dair sesler özellikle 1850'lerden itibaren duyulmaya başlandı (*ibid.*). 1800'lerin özelliği krizlerin sadece iktisatçılar değil birçok kişi (toprak sahipleri, hatipler, teknisyenler, tüccarlar ve bankacılar) tarafından incelendiği ve üzerlerine yazıldığıdır (Ann Fabian, 1989: 128 içinde Besomi, 2011b: 70). Bu yazın büyük ölçüde anonimdir. Daha çok "kitapçık" [*pamphlet*] biçiminde yayınlanmış metinlerden, bölgesel dağıtımı olan dokümanlardan oluşmaktadır ve bu yüzden etkisi geniş kapsamlı olmamıştır. Bu kitapçıklardan birine örnek olarak Lord Overstone'nun "*Causes and consequences of the pressure on the money-market*" (1837 içinde Besomi, 2011b) adlı eseri gösterilebilir. Bu eser bir tür ticaretin aşırılaşmasıyla oluşan krizinin on ayrı çevrimini anlatır ve birçok kişi tarafından alıntılanmıştır.²⁴ Bu dokümanlarda krizin niteliği tartışılırken daha çok tıbbi ve tıbbi olmayan (meteoroloji, denizcilik, mekanik, insan eliyle ya da doğal yollarla oluşan felakete dair) metaforlar kullanılmıştır. Genelde sağlık, hastalık ve çarelerle ilgili tıbbi metaforlar ortaya konur. Tıbbi metaforlar sistemin karşı karşıya olduğu hastalığı tanımlamaya ve tanımaya yardımcı olsa da, Besomi (2011a)'ye göre, bunların ekonomik sorunu tanımlamaya yetmemektedir. Diğer taraftan da, metaforların spesifikleşmesinin analize yön vermekte olduğunun, özellikle de bir ticaret toplumunun nasıl bir hastalığa yakalandığını ve ilk başta neyin hastalığı görünür kıldığının altını çizer (*ibid.*, 70). Önceleri kriz oluşması demek var olan düzenin bozulmasıdır. Fakat daha sonra bu söylem değişir ve düzen dönemlerinin spekülasyon hareketlere gebe hastalıklı dönemler olduğuna, krizlerin de bu hastalıklı dönemin reçetesi olduğuna dair anlayış yaygınlık kazanır. Kriz teorisinden çevrim teorisine giden yolda hastalıkların nedenlerini düşünmek krizin epistemolojine dair katkılar yapar (*ibid.*, 67).

Besomi'nin "*Tradequakes, financial storms, and commercial tides: metaphorical characterizations of crises in the 19th century*" (2012) adlı makalesinde, kriz kavramını ifade etmek için kullanılan tıbbi olmayan terimler incelenir ve dört farklı yaklaşımdan bahsedilir. İlk yaklaşıma göre krizler "dışsal ya da politik durumların ayrışık sonuçlarıdır." Bu yaklaşımı benimseyenlerin kullandığı terim ve metaforlar doğada olan yıkıcı ve beklenmedik olayların etkisini ifade eden fırtına, deprem ve gel-gittir. Bu anlayışa göre kriz normal işleyişten sapmadır. İkinci yaklaşıma göre krizler, ya ticaretteki alışlagelmiş dalgalanmalara ya bazı kurumsal kısıtlardan dolayı ortaya çıkan ve belirli

²⁴ Alıntılarının kimin tarafından yapıldığını görmek için bakınız Besomi 2008a: 334, n. 14.

sonuçlar oluşturan birikim ya da kuvvetlenmelerdir. Bunlar med-cezir ya da sarkaç metaforuyla anılır ve böylece durumun dengeye dönmeye meyilli yani “salınan” [*oscillatory*] karakteri ortaya konmuş olur. nc yaklaşım durumun “tekrar eden” doğasını ne çıkarır. Bu yaklaşıma göre med-cezir ve dalga metaforu “tekrar etme”yi temsil ederken bir yandan “en azından kısmen düzenlilik” anlamını içerir. Hatta burada kati bir “düzen” ve “ngrlebilirlik” anlamı bile vardır. Krizler, refah dönemlerinin sonunda ortaya çıkan aşırı birikimden kaynaklanan bir fenomen olarak görülür. Fırtına ya da çiğ düşmesine sebep olan kar gibi havada bir karışıklık olduğunu ifade eder. Krizin de rolü zaten havadaki bu tuhaflığı gidermektir. Krizin çıkması gerektir bu tuhaflığın, kirliliğin, düzensizliğin sabitliğe, refaha dönüşmesi için. Yani kriz kaçınılmazdır. Sistem bir sonraki kıvılcım tetiklenene kadar normal seyrinde devam eder. Son yaklaşım ise krizleri tamamlanmuş bir dalğanın (evrim) bir aşaması olarak görmektir. Burada her aşamanın bir sonraki aşamayı oluşturduğu dairesel bir nedensellikten söz edilir ve dalgalar dışında çok fazla metafora başvurulmaz. Bu dalgalar salınımı oluşturarak mevsimlerin birbirini izlemesine vesile olur (Besomi, 2012).

20. yüzyılda krizler biraz daha seyrekleşse de her kuşakta mutlaka kendini hissettirmeye devam etti fakat yapıları değişti. ABD’de 1907’de yaşanan krizden sonra, 1929 krizi ve depresyonu kendini gösterdi. Sonrasında ise, yani 1980’lerin başlarından bu yana, otuz yıl içinde birçok ülkeyi kapsayan dört kriz dalgası görüldü (Bakınız Kindleberger ve Aliber, 2011: 423). Depresyon ve durgunluk tanımlarındaki kafa karışıklıkları, metaforik yaklaşımları daha da artırıp bu alandaki yazına katkıda bulunmuştur. Bir başka deyişle, literatürün gelişmesi denge dışı durumları ifade eden kavramları çoğaltmıştır. Kriz, durgunluk, çökme, düşüş, çöküş, birdenbire düşme, depresyon vb. gibi terimler hem teorisyenler hem de medya tarafından fütursuzca kullanılır oldu. Teorik erveden uzaklařtıķa günlük konuşma diline de giren bu kelimelerin arkasındaki ekonomik anlam gitgide muğlaklaşmaya başladı. Önceleri fazla üzerinde durulmayan fakat daha sonra hem iktisatçılar hem de konular üzerine görüş bildiren farklı disiplin ve meslek erbaplarını, aralarında aynı dilden konuşup konuşmadıklarını bile anlayamama noktasına getirdi.

Depresyon terimi 1937–1939 arasında çok sık kullanılmıştır. Genellikle “kriz” ve “durgunluk” ile karışan “depresyon” teriminin kullanımı sorunludur. Besomi’nin yaptığı geniş kapsamlı araştırmaya göre depresyon terimi iktisadi düşünce tarihinde yedi kez anlam değiştirmiştir.

İlk anlamı; toprağın değerinin azalmasına [*depresses land*]²⁵, ticaretin azalmasına [*depress and lessen the Trade*]²⁶ ve malların değerinin azalmasına [*depress the value of our Goods*]²⁷ bağılı olarak servetin azalmasıdır.²⁸ 17. ve 18. yüzyıla dair metinlerde geçen ifadelerde terim bu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. İkinci anlam 18. yüzyılın sonlarına doğru kendini göstermiştir. Metinlerde kalitenin, canlılığın, miktarın, aktivitenin düşmesi anlamları mevcuttur. Üçüncü değişiklik 1929’la birlikte terimin finansal faaliyetler ve endüstriyel üretimdeki azalmayı ifade etmeye başlamasıdır. Depresyon kelimesi artık “refah” [*prosperity*] kavramıyla karşıt anlamda kullanılmaktadır ve ikisi de ülkenin ekonomik durumunu ifade etmektedir. Bu iki terimle ekonominin iyi ve kötü durumu tasvir edilmektedir. Sonrasında vurgu krizlere ve krizlerin salgın hastalık gibi yayılmasına kayar. Depresyon teriminin dördüncü anlam değişikliği 1837 senesi tarihli çalışmalarda karşımıza çıkar. “Kriz” ve “panik” anlamının baskın olduğu bu yıllardan 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde depresyon kelimesi çok düşük bir fiyat [*the price is ruinously depressed*] seviyesini ifade etmek için kullanılır.²⁹ Kelimenin anlam değişiminin beşinci safhası böylece 1870’lere denk gelir. Depresyon terimi yukarıda bahsi geçen yeni ekonomik sorunun yarattığı duruma uygundur. 1873 krizinin etkileri 1879’da dahi hissedilirken, sıkıntılar 1880 ve 1890 ortalarına kadar görülür. İlk göze çarpan toparlanmanın çabuk gelmemesidir. Ticari krizlerin uzaması gündemdeydi. Takip eden yıllarda “depresyon” terimi “kriz”den daha çok kullanılmaya başlandı. Bu altıncı safhada değişim terimin anlamına herhangi bir kesinlik kazandırmadı. Ticari depresyonun anlamı talep yetersizliği, alıcı azlığı ve bunun neden olduğu fiyat düşmesi nedeniyle maliyeti karşılayamama gibi piyasa sorunları oldu.³⁰ (Besomi, 2011b: 3. Bölüm). Yedinci anlam değişimi ise “çevrim” [*cycle*] kavramının teorik tartışmada yerini almasıyla olur. 20. yüzyılın ilk yarısında bu terim ekonomik aktivitenin inişli çıkışlı olmasını ifade eder. Ekonomik çöküş durgunluk [*recession*] ve depresyon olarak; yükseliş ise “canlanma” [*boom*] olarak anılır. Besomi (2011b)’de ortaya konan kapsamlı araştırmalardan çıkan sonuca göre, kimilerine göre 4 [*recovery, prosperity, recession, and depression*]; kimilerine göre 5 [*depression, recovery, prosperity, financial strain,*

²⁵ Anonymous, 1692: 60–61 içinde Besomi, 2011b: 3. Bölüm.

²⁶ Bakınız Ferguson 1695:58 içinde *ibid.*.

²⁷ Bakınız Paxton 1734: 52 içinde *ibid.*.

²⁸ *Oxford English Dictionary* içinde *ibid.*.

²⁹ 1863 yılında yayımlanan *Dictionary of political economy* (s. 588) başlıklı sözlükteki “credit” maddesi (Besomi, 2011b, ch.3); 1834 yılında yayımlanan *Dictionary of ... commerce and commercial navigation* (s. 412) başlıklı sözlükteki “Corn Laws And Corn Trade” maddesi (Besomi, 2011b: 3. Bölüm).

³⁰ Bakınız *ibid.*.

industrial crisis]; kimilerine göre ise 7 çevrim [*crisis, emergency liquidation, depression, readjustment, revival, prosperity, and over-extension and speculation*] vardır. Çevrimlerin yaşanması zorunlu değildi. Ayrıca, hiçbiri birbirinin nedeni olarak gösterilmiyordu. Sadece birbirlerini takip ediyorlardı. Depresyon sırasında sistem yükselişe geçmeye başlayacağı seviyeye kadar düşer.

Günümüzde ise depresyon şu şekilde tanımlanmaktadır: Arz ve talep arasındaki dengenin bozulduğunun hissedildiği bir 'zor zamanlar' dönemi. Fiyatlar düşüktür ve mal fazlasını ortadan kaldırmak için seferber olunmuştur. Üretimde geniş kapsamlı bir işsizlik, kar azalması söz konusudur. Ekonomideki genel uygulamalar ve kredi deflasyonu para arzının artması ile sonuçlanan sert bir kısıntı yapılır. Fiyat düzeyinin 'en altta hissedildiği', fiyatın durağan olduğu bir durum sözkonusudur. Bazı yazarlar da "depresyon" kelimesini ekonomik aktivitede yaşanan daralmalar [*contraction*] olarak kullanırlar. Onlara göre durgunluk, bir yıl süren ılımlı gerileme dönemi, depresyon da daha uzun ve daha şiddetli daralmalar [*contraction*] olarak görülür. Durgunluk "ortalamadan daha az büyüme dönemi", depresyon ise "negatif büyüme dönemi" olarak tanımlanır³¹; "özel olarak sert olan durgunluğa depresyon denir."³² Depresyon acımasız bir gerileme yaratır ve birikimli bir süreçtir. Durgunluk ise daha yumuşak yaşanan bir süreçtir.³³ Depresyonun süreklilik arz etmesine, kısa ve orta vadeden uzun dönemli süregelen sıkıntıları ifade etmesine vurgu yapılır. Özellikle 1873–1896 ve 1803–1815 arası, 1930'lar ve 1973 yılı örnek gösterilir (Besomi, 2011c: 3. Bölüm).

Tüm bu açıklamalar ne yazık ki depresyonu hiçbir zaman durgunluk kadar net bir tanıma ulaştırmaz. Bunun nedeni, durgunluk için NBER'in belirlediği istatistiksel tanımın mevcut olması, depresyon için istatistiksel bir tanımın olmamasıdır. Sadece depresyonların durgunluklardan daha sert olduğundan, süreklilik arz ettiğinden, finansal krizler ve fiyat düşüşlerine damgalarını vurduğundan bahsedilir. Besomi, 2011c: 3. Bölüm)³⁴. Depresyon kelimesindeki anlam değişiklikleri değerlendirildiğinde, sözlük yazarlarının

³¹ 1985 yılında yayımlanan *The social science encyclopedia* (s. 83) başlıklı sözlükteki "Business Cycles" maddesi (Besomi, 2011b: 3. Bölüm).

³² 2007 yılında yayımlanan *Encyclopedia of small business* (s. 114) başlıklı sözlükteki "Business Cycles" maddesi (*ibid.*).

³³ 1995 yılında yayımlanan *Dictionnaire thématique des sciences économiques et sociales* (vol. 2, s. 84) başlıklı sözlükteki "Crises Et Fluctuations Économiques" maddesi (*ibid.*).

³⁴ 2008 yılında yayımlanan *International encyclopedia of the social sciences*, (vol. 2, s. 302) başlıklı sözlükteki "Depression, Economic" maddesi (*ibid.*).

krizlerin şiddetine, depresyonun ise kronikleşen ve süreklilik gösteren yapısına atıf yaptığı anlaşılıyor.³⁵

Algı hatası olarak depresyon

Bir insanın ya da bir ekonominin depresyona girmesi ne demektir? Psikolojide depresyon çalışmalarına baktığımızda depresyonun bir tür 'hatalı algılama' ve 'hatalı düşünce sistemi' sorunu olduğu görülmektedir. Depresyona girmiş birey karşı karşıya kaldığı bir olay ve durum ile başa çıkma yöntemi olarak 'yanılsama'lara başvurur. Önemli olan yaşanan olaydan çok kişinin onu yanılsamalı algılamasıdır. Bu yanılsama 'durumu olduğundan daha kötü görme' şeklindedir. Başka bir deyişle depresyon "dünyayı olduğundan daha kötü gösteren bir gözlük" olarak tanımlanabilir (Mete, 1999: 65). Bu gözlüğü takan kişi olayları, durumları gerçekte olduğundan daha kötü görür. Bu karamsarlık öyle noktalara ulaşır ki yaşadığı durumdan dolayı yaşamını anlamsız ve kendisini ise değersiz olarak algılar. Kendi geleceğinin oldukça karanlık olduğuna, istediği yönde gitmeyeceğine inanır.

Depresyonun kaynağında olumsuz otomatik düşüncelerin varlığını kabul eden bu yaklaşım 1970'lı yıllarda başlayan bilişsel terapiyi geliştiren Aaron Beck tarafından ortaya atılmıştır.³⁶ Beck'e göre "dünyayı olduğundan daha kötü gösteren bir gözlük"ün "imalat tarihi" çocukluk dönemidir çünkü bu dönemde yaşanan deneyimler daha sonra "yaşam rehberi"imiz olacak

³⁵ 1897 yılında yayımlanan *Encyclopedia of social reform* başlıklı sözlükteki "Crises (Commercial And Monetary)" maddesi (*ibid.*).

³⁶ "Cognitive Therapy of Depression", Guilford, New York (Beck, Rush, Shaw, Emery, 1979) adlı makale bu çalışmaların başlangıç noktasıdır. Depresyon konusuna odaklanan diğer ekollere dair kaynak kitaplar şöyledir: **Psikanalitik yaklaşım:** S. Freud (1917), "Mourning ve Melancholia", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. XIV (1914-1916): *On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*, s. 237-258; S. Rado (1928), "The problem of melancholia", *International Journal of Psycho-Analysis*, vol. 9, s. 420-438; M. Klein (1934), "A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states" içinde M. Klein, *Contributions to Psycho-Analysis: 1921-1945*, International Psycho-Analytical Library, Hogart Press, London; J. Bowlby (1978), *Attachment and Loss. Volume II. Separation: anxiety and anger*, Penguin Books, London; J. Bowlby (1981), *Attachment and Loss. Volume III. Loss*, New York, Basic Books. **Davranışsal yaklaşım:** B. F. Skinner (1953), *Science and Human Behavior*, The Free Press, New York; C. B. Ferster (1973), "A functional analysis of depression", *American Psychologist*, 28(10), s. 857-870; C. G. Costello (1972), "Depression: Loss of reinforcers of loss of reinforcer effectiveness?", *Behavior Therapy*, vol. 3, issue 2, s. 240-270; P. M. Lewinsohn (1974), *A behavioural approach to depression* içinde R. J. Freedman, & M. Katz (Eds.), *The psychology of depression*, Wiley, Oxford, s. 157-174; J. C. Coyne (1976), *Depression and the response of others*, *Journal of Abnormal Psychology*, 85(2), s. 186-193; D. Coates & C. B. Wortman (1980), *Depression maintenance and interpersonal control* in A. Baum & J. Singer (Eds.), *Advances in environmental psychology*, vol. 2, Hillsdale, Erlbaum, New Jersey.

inanişları oluşturur. Bu inanişlar negatife ya da gerçeğe uymayan yorumlar oluşturmaya neden oluyorsa kişi depresyona meyilli hale gelir (Mete, 1999: 65). Bilişsel terapi insanın işlevselliğine dayanır ve depresyonun bilişsel modelini yapar. Bu modelin bileşenleri çekirdek inançlar, şemalar ve varsayımlardan kaynaklanan olumsuz otomatik düşünceler, depresif ruh hali ve depresif duygular ve davranışlardır. “Bilişsel çarpıtmalar” durumların gerçeğe uygun şekilde algılanamaması, sorunların büyütülmesi, başarının küçültülmesi, sonuçlara çabuk atlama, zihin okuma, siyah-beyaz veya mantıkçı düşünme, yaftalamadır (Whisman, 2010: 28). Çözüm olarak önerilen “bu olumsuz düşünceleri yakalama, bunları irdeleme, sorgulama ve yeniden yapılandırma aşamaları yaratmak”tır.³⁷

Yanlış algıyı oluşturan altı bileşen (yanılsama noktası) vardır (Mete, 1999: 67-68): Birincisi, keyfi çıkarsamalar yapmak, önyargıları kanıtlanmış kabul etmektir. Bir arkadaşınız yanınızdan geçerken size günaydın demeyi unutmuşsa, özellikle sizi görmezlikten geldiğine dair kanıtı olmayan önyargıda bulunmak şeklindeki bir yanılsama bu duruma örnek olarak sayılabilir. İkincisi, yaşamın yalnızca olumsuz yanları üzerinde odaklanmak, olumlu yanlarını görmemek sayılabilir. Üçüncüsü, kişinin kendisiyle alakalı olmayan olayları kendisine yorması yani “benim yüzümden, benim dikatsizliğimden...” gibi cümleleri uygunsuz sarfetmesidir. Dördüncüsü, aşırı genellemeler yapmak yani “otobüs zamanında gelmedi, zaten hiçbir işim yolunda gitmiyor” gibi... Beşincisi, her durumda ya hep ya da hiçi istemek yani, sınavda tam puan alınamıyorsa kendisini başarılı hissetmemek. Altıncısı, başarıların abartılıp başarısızlıkların küçümsenmesi.

Çalışma alanını “depresyon ekonomisi” olarak tanımlayan Krugman, 1950’lerde iktisatçılar tarafından oluşturulan ‘Keynesian Compact’ ya da ‘neoklasik konsensus’ dediğimiz beş öneriden oluşan paketi inceledikten sonra, teoriye hakim genel algının sorunlu olduğunu ortaya koyar. Neoklasiklerin piyasaya güven algısının yani, piyasayı kendi haline bıraktığımız taktirde kötü durgunlukların oluşmayacağı fikrinin sorunlu olduğunu ortaya koymuştur. Krugman’a göre ise, yaşanan durgunluklardan dolayı piyasayı kendi haline bıraktığımızda gelecekte olumsuz durumlarla karşılaşma olasılığı daha yüksektir. Hem teori yapıcının, hem politika yapıcının hem de halkın gelecek algısının olumsuz olması durgunluğu depresyona çeviren süreçte önemli rol oynar. Bu algıyı temel alarak ekonomiyi kendi işleyişine bırakmamak, hükümet müdahalesine yer açmak depresyonu önleme veya başatme yolunda önemli bir adımdır.

³⁷ Bilişsel yaklaşımı benimseyen diğer başlıca çalışmalar için bakınız: Gotlib & Hammen (1992), Seligman (1975; Abramson, Seligman & Teasdale, 1978).

Krugman'a göre "depresyon ekonomisi" bir ekonominin depresyonda olduğunu ya da depresyona girmek üzere olduğunu değil, herhangi bir kriz ya da ekonomik sorunun patlak vermesiyle, 1930'daki Büyük Depresyon'da görülen problemlerle tekrar karşılaşılmasını ifade eder. Robert Lucas 2003'de depresyon sorununun çözüldüğünü söylemişti.³⁸ Fakat Krugman kendisiyle aynı fikirde değildi. Durgunlukların ve depresyonların, kontrolden çıkmış ekonomileri zapturapt altına almak için gerekli mekanizmalar olduğuna inanan iktisatçılardan farklı olarak Krugman, hükümet müdahalesinden yanaydı. Hükümet müdahalesiyle durgunluğun olumsuz sonuçlarından kurtulmanın mümkün olduğunu iddia etti. Başka bir deyişle, piyasadaki durgunluk doğal karşılanmamalı ve kendi seyrini izlemesine izin verilmemelidir, fikri ön planda kaldı. Uzun dönem sermaye yönetiminin önemini ortaya koyan Krugman, dot.com gibi teknoloji ve internet şirketleri ve gayrimenkul piyasasına verilen kredilerdeki şişmelere özellikle yer verdi. Ona göre birbirinden farklı gibi görünen bütün bu krizleri birbirine bağlayan iki durumdan sözedilebilirdi: Birincisi, krizlerin tüm ekonomik yapı üzerinde oluşturduğu baskı ve iktisadi kırılmalık; ikincisi de para politikasının limitlerinin olması. En nihayetinde Krugman, son yirmi yılda dünya genelindeki finansal ve iktisadi bozulmaya bakmanın gerekli olduğunu, çünkü bunun sürekli kendini tekrarlayan bir süreç olduğunu vurgular. Ayrıca bankacılık sisteminin çok fazla risk taşımasının, bu yüzden insanların sisteme olan güvenlerini kaybetmesinin ve bunun bulaşıcı bir paniğe neden olmasının da Krugman tarafından altı çizilir. 2018 Ağustos'unda Türkiye'de yaşanan döviz kuru krizi Krugman'ın ortaya koyduğu dinamiklerin bazılarını göstermektedir.³⁹

Ekonomiye müdahaleler farklı şekillerde olabilir: sermaye piyasalarının buzunu çözmek için bankalara daha çok sermaye aktarmak; finansal olmayan (reel) sektöre tedarik edilecek krediler için hükümet tarafından bir borç verme programı oluşturmak; gelişmekte olan ülkeler için küresel ölçekte kurtarma programı oluşturulmak; altyapı geliştirme ve iyileştirme amacıyla maddi yardım fonu oluşturulmak; bankacılık kesimi dışındaki finansal sisteme reform ve regülasyon uygulamak (Mason, 2008). İş piyasasını da kontrol altında tutmak için müdahaleler gerekebilir. Mason (2008)'in da söylediği gibi, sağlam bir ekonomi işsizliği düşük seviyede tutmaya çalışan bir hükümetin varlığıyla olur. Krugman, depresyon sürecinde ekonominin ideallerine ulaşması için hükümetin desteğinin elzem olduğunu söyler. Bunlar ekonomi için en uygun para politikası; sabit döviz kuru ve serbest uluslararası ticaret

³⁸ Lucas R. E. (2003), "Macroeconomic Priorities", *American Economic Review*, vol. 93(1), s. 1-14.

³⁹ Krugman'ın Türkiye'deki döviz kuru krizini değerlendirdiği yazısı için bakınız: "Partying Like It's 1998".

seviyesidir. Fakat iktisatçılar bu üç amaca aynı anda ulaşamayacağına inanırlar ve önerdikleri alternatif döviz kurunu dalgalanmaya bırakmaktır.

Psikanalist Edward Bibring depresyonu insanın belli başlı temel beklentileri üzerinden tanımlamıştır. Bunlar insan benliğinin ulaşmak istediği ideallerdir. Birincisi değerli, sevilen ve tanınan olmak, aşağı ve değersiz olmamaktır. İkincisi güçlü, üstün, güvenli ve büyük olmak, güçsüz ve güvensiz olmamaktır. Üçüncüsü ise iyi ve sevecen olmak, saldırgan, yıkıcı, kırıcı olmamaktır. Kişi bu ideallerine ulaşamayınca kendine ait birçok olumsuz yargı geliştirir: beklentilerinin altına düşmek; hayata yenilmek; hedeflerine ulaşamamış ve değersiz hissetmek; suçluluk ve pişmanlık hissetmek. Çok yüksek beklentileri olan kişiler depresyona daha yatkındır (Mete, 1999: 75).

Depresyon ekonomisi, politika yapıcılarının ve hükümetin geleceğe dair olumsuz yargıları saklamadığı, hatta onlarla yüzleşerek çözüm ürettiği bir yapıdır. Bu olumsuz algı, psikolojideki gibi yanılısma olmaktan öte, geleceği öngören sağlıklı bir duruştur. Krugman krizin öngörülememesinden ziyade, piyasa ekonomisinde oluşacak felaketlerin öngörülememesini “iktisatçıların körlüğü” yani iktisat biliminin bir handikapı olarak değerlendirir: “Az sayıda ekonomist 2008 krizinin gelişini gördü ama bu öngörüsüz yanlılık, bu alandaki problemlerin en küçüğüydü. Daha da önemlisi, ekonomistlerin (akademisyen veya profesyonel) bir piyasa ekonomisinde felaket yaratan yanlılıkların oluşma olasılığının kolaylığına olan körlüğüdür.” (Krugman, 2009). Geleceğe dair olumsuz algıya sahip olmak krizi, depresyonu ve onların meydana getireceği zararları öngörebilmek demektir.

Durgunluğun ileride olumsuz bir atmosfer yaratacağıyla yüzleşmek ekonominin depresyona girdiğinin kabulü olarak nitelenebilir. Şenses (2017: 100)'in özetlediği gibi, 1929'da durgunluğun depresyona dönüşmesinde iş piyasasında yaşanan sorunlar büyük rol oynamıştı. Özel sektöre ait yatırımlar tasarrufların gölgesinde kalıyor, harcamalar düşüyor ve talep yetersizliği yaşanıyordu. Fiyat düzeyinin düşmesine neden olan bu durum işsizliği tetikliyordu. İş piyasasının durumuna ilişkin klasik-neoklasik teorisinin öngörüsü olumluydu: iş piyasası duruma adapte olacaktı. Bunun tersiyle yüzleşmek demek işçilerin rasyonel davranış sergileyeceklerine (işsiz kalmak yerine düşük ücretle çalışacaklarına) ve ücretlerin yeterince esnek olacağına dair varsayımları geçerli kabul etmemek demektir. Eğer talebi canlandırarak önlemler alınmazsa işsizlik kısa dönemli olmaz ve yaşanan durgunluk zamanla depresyona dönüşebilirdi (*ibid.*).

Depresyon psikolojide bir insanın kendi geleceğini olumsuz görmesi iken; iktisatta da aynı şekildedir. Durgunluk sorunu ile boğuşan bir ekonominin geleceğinin olumsuz görülmesi depresyona girmiş bir ekonomiden bahsetmekte olduğumuzu gösterir. Martin Seligman'a göre

depresyon “öğrenilmiş çaresizliğin” meyvesidir ve “gerçekleşmesi istenen şey daha önceki çabalarla gerçekleşmediği için yine hiçbir çabanın sonuç vermeyeceği inancı” hakimdir (Mete, 1999: 69). Ekonomik gidişatın herkes tarafından negatif görülmesi bir algı meselesinden öte, ekonomik göstergelerden çıkan yorumdur. Bu durumda ekonominin depresyona girmesi hem mevcut durumun gerçekten iç acı olmasını hem de geleceğe dair karamsarlığı yansıtır.

Her depresyon farklıdır

Hem insanlarda hem ekonomilerde, depresyonların oluşum süreci gizemlidir. L. E. Ohanian (2010: 2), ekonomik depresyon örneğinden yola çıkarak durumu *whodunit* adıyla anılan klasik polisiye romanların kurgusuna benzetir: “*Whodunit* polisyeleri gibi büyük bir suç içerir: iktisadi faaliyetler en düşük seviyeye iner ve işlerin bu duruma gelmesinde suçlu olan ilginç şüpheliler mevcuttur. Ama herşeyden öte, depresyonlar da *whodunit* polisyeleri gibi bir muammadır” (Ohanian, 2010: 2). Ekonomik teori ekonomik depresyonun gizemini çözmemize yetmiyor mu? Ohanian (2010: 2)’un bu soruya cevabı olumsuz. Neoklasik teorinin perspektifinden yaklaşırsak depresyon hala gizemini koruyan bir fenomen, özellikle de Avustralya, Amerika gibi yüksek gelişmişlik düzeyine ulaşmış, göreceli olarak iyi işleyen kurumları olan ülke ekonomileri için. Gizem unsurunu oluşturan ise şu sorunun cevapsız kalması: ne oluyor da bu kadar iyi bir ekonomi kötü gitmeye başlıyor?

Finansal krizlerin farklı nedenleri vardır. Banka ve panikten; kredi uyuşmazlıklarından ve piyasanın donukluğundan bir de kurdan kaynaklanabilirler (Goldstein, I ve A. Razin, 2013; Busuioc-Witowski ve Cuza, 2010: 33). Bunların ortak noktası para hareketlerinden kaynaklanmalarıdır.

İnsanlarda depresyona doğrudan yol açan nedenler ruhsal, toplumsal ve biyolojiktir. Bunları iç etkenler ve dış etkenler olarak da ayırabiliriz. Hiçbiri tek başına depresyonu açıklamaya yetmez. İç etkenler çocukluk döneminde başımızdan geçen olaylara bağlı erken dönemde oluşmuş kişilik özellikleri ve biyolojik faktörlerdir. Dış etkenler ise sosyal çevremizin üzerimize yarattığı etkilerdir. Biyolojik faktörler yani genetik şifremizden dolayı depresyona yatkınlık sözkonusu olabilir. Örneğin tek yumurta ikizlerinde, ikizlerden biri depresyon geçirdiği takdirde diğersinin de geçirme olasılığı yüzde ellidir (Mete, 1999: 76-77). Kayıp vakaları (sevilen bir kişinin kaybı ya da kayıp gibi algılanan başarısızlık, prestij yitirme, ekonomik açıdan kayba uğrama, aşkta hayal kırıklığı, sevilen eşten ayrılma, bir misilleme tehdidi gibi) durumlar depresyona neden olabilir. Ortada bir kayıp yoksa bile varmış gibi hissetmek de bir kayıp vakasıdır. Kayıplarda yas süreci yaşanır ve zamanla depresyona

dönüştürülebilir. Bazı bedensel hastalıklar da depresyona yol açabilir. Bedensel sağlık böylece doğrudan beyin sağlığını etkiler. Burada kaybedilen beden sağlığıdır ve bu bir yas sürecini tetikleyebilir (*ibid.*, 78). Tramva sonrası stres bozukluğu, sosyal fobi, obsesif kompulsif bozukluk, panik bozukluğu, yaygın bunaltı bozukluğu, yeme bozuklukları, alkol bağımlılığı, demans gibi sorunlara sahip olanlarda da depresyona yatkınlık gözlenmektedir (*ibid.*, 98-104).

Depresyon gençlerde ve yetişkinlerde olmak üzere ikiye ayrılır. Depresyon çeşitleri, nedenleri, bileşenleri, belirtileri, önlenmesi, tedavisi, sonucun tahmini [*prognosis*], müdahale ve etkisi gibi birçok konu başlığı altında incelenir (Gotlib ve Hammen, 1992). Farklı kavramsallaştırmalar yetişkin ve çocuk psikolojisindeki tartışmalı konuları farklı yaklaşımlarla ortaya koyar. Empirik kanıtlar, ergenlerde ve yetişkinlerde temel özelliklerin aynı olduğunu ortaya koyulmuştur (Angst, 1988; Roberts, Lewinsohn ve Seeley, 1995; Lewinsohn, Pettit, Joiner ve Seeley, 2003). Bütün mod bozuklukları için tanısal kriterler çocuklarda ve ergenlerde aynıdır. Major depresyon ve distimi için birkaç istisna vardır. Bunlar depresyon moduna vekalet eden hırçınlıktır. Tekrar edilirse, depresyon bilişsel, duygusal, biyolojik ve sosyal olgulara bağlıdır.⁴⁰ (Avenevoli, Knight, Kessler, Merikangas, 2017: 6-7; Cichetti ve Toth, 1998; Kovacs, Obrosky ve Sherrill, 2003; Weiss ve Garber, 2003).

İnsanlarda yaşanan farklı tip depresyonların “ortak yanları da olsa, depresyona giren herkesin farklı bir öyküsü vardır. Onları dinlediğinizde, bir hastalığa değil bir insana baktığınızı hissedersiniz. Bir ruhsal bozukluktan çok daha fazlasını içlerinde taşır, depresyon renklerini de içeren büyük ve ayrıntılı tablolar çizerler.” (Mete, 1999: 7). İnsanlardaki depresyonu biyolojik, kimyasal, ruhsal ve toplumsal etkileşimlerle bir bütün olarak algılamak, büyük resmi görmek gerekir. Aynı şey ekonomiler için de geçerlidir. İktisatçıların ekonomik depresyonu anlamak için ekonominin geneline bakmaları gerekir. Her insanın depresyon sürecinin farklı olması gibi her ekonominin depresyon süreci de farklıdır. Bilişsel terapinin perspektifinden depresyon, “dünyayı olduğundan daha kötü gösteren bir gözlük” tür demiştik. Bu gözlüğün “imal tarihi”nin çocukluk dönemi olması gibi, ekonomilerin durumlarının nedenleri sosyal ve ekonomik tarihlerinde aranmalıdır. İnsanlarda, çocuklukta yaşanan deneyimlerin “yaşam rehberi” miz olması gibi ekonomilere özgü kurumlar ve onların işleyişleri de ekonomilerin “yaşam rehberi”dir. İnsanlarda çocuklukta gelen inanışlar gerçeğe uymayan yorumlara neden oluyorsa kişi; ekonomilerin kendilerine özgü tarihsel süreçleri, kurumları, piyasa mekanizmasının

⁴⁰ Avenevoli ve Steinberg, 2001; Cichetti ve Toth, 1998; Kovacs, Obrosky ve Sherrill, 2003; Weiss ve Garber, 2003.

öngörüldüğü gibi sorunsuz işlemesi algısının kırılmasına neden oluyorsa ekonomiler depresyona meyilli hale gelir. Her insanda geleceğe dair olumsuz bakışın yarattığı duygudurum düzensizlikleri; ülkelerde ise durgunluğun derinleşmesi farklı mekanizmalara bağlıdır. Depresif insanlarda bu mod bilişsel, davranışsal ve bedensel durumları etkiler, daha sonra bu modlar da birbirini etkiler (Gotlib & Hammen, 1992: 3). Ekonomilerde ise sosyal ve ekonomik durumu etkileyerek tüm yaşam şekline nüfuz eder.

Krugman her ülkenin tarihsel ve kurumsal süreçlerini, özellikle banka sistemlerini inceler. Depresyon durgunluk yüzünden ulusal ekonomilerin yerle bir olma halidir ve Krugman'ın son verilmesini istediği durum budur. Ulusal üretim yani çıktıda düşüş olağan bir durumdur fakat bu her ülkede depresyon yaratmayabilir. Ayrıca, kriz ve durgunlukların yayılcı karakterini gösteren domine taşı etkisini önlemek her zaman mümkün olmayabilir. Ya bir olayın sonucu olayın kendisindeki kötülükten çok daha büyük bir kötü duruma yol açıyorsa ve bunun açıklaması "mali kabahatlerinden başka hiçbir suçu olmayan ekonomilere verilen sermaye (sermaye piyasası?) cezası" (Krugman, 2015: XXI) ise... Burada hem oransız sonuçlar hem de domino taşı etkisinden bahsetmek gerekir:

Tayland'daki -çoğu insanın hakkında hiçbir şey bilmediği küçük ve uzak bir ülke- birkaç kötü gayrimenkul kredisi ve beceriksizce yapılan bir devalüasyon, Endonezya'dan Güney Kore'ye kadar uzanan domino etkisini nasıl yapabildi? Rusya'nın -eski bir askeri süper güç, günümüzde ise ekonomik açıdan bir cüceborçlarını ödeyemeyeceğini açıklaması, niçin Brezilya'da bir ekonomik felakete ve ABD borsasının birkaç korkunç hafta boyunca 'donup kalmasına' yol açtı?" (Krugman, [2008] 2015: XX).

20. yüzyılın krizlerinin farklı yapısıyla ilgili olarak bir başka ses de şöyle diyor:

20. yüzyıl krizlerinin bir özelliği, merkez bankalarının sıklıkla önceliği paralarının değerini korumaya mı yoksa ülke içindeki finansal istikrarı korumaya mı vermek gerektiği seçeneğiyle karşı karşıya kalmalarıydı. Birçok merkez bankası ilk başlarda yatırımcıyı pariteye sarsılmaz bağlılığa ikna etmek amacıyla faiz hadlerini yükseltti; faiz hadlerinin yüksek tutulması çoğu zaman varlık fiyatlarında ve ekonomik etkinlikte sert düşüslere yol açtı. Bunun üzerine merkez bankaları önceliklerini değiştirdiler. 1930'lu yıllarda salgın etkisini tetikleyen, paranın değeriyle fiyat düzeyleri arasındaki ilk başlardaki dengesizlikte; birbirini izleyen kur krizleri yüzünden, yatırımcılar ülkenin başlıca ticari ortaklarından birinin parası devalüe edilince merkez bankalarının pariteyi koruyamayacağından endişe eder oldular. Böylece bütün merkez bankaları,

pariteyi koruma çabasının işyerlerinin batması ve işsizlik artışı gibi çok yüksek bir maliyeti olduğuna hükmettiler (Kindleberger ve Aliber, 2011: 426).

Krugman *The Return of Depression Economics* adlı kitabında önce Latin Amerika'da çıkan krize, Japonya'daki likidite tuzağına ve Asya krizine değinir. Depresyon ekonomisinin dünyayı sarıp sarmaladığını ve bu krizlerin Büyük Depresyonu geri getirebilecek boyutta olduğunu söyler. 1997'de Güney Asya'da yaşanan sıkıntılar ve 2001 Türkiye ekonomik krizi arasında bağlantılar kurar. Krizlerde krizin baş gösterdiği ülke parasının değer kaybettiğini vurgular. Ekonomik krizin arkaındaki siyasi krize de yer veren Krugman, hükümetlerin iktisat politikalarının rolünü "Keynesci" olarak nitelendirir. Kitabın 2008'de yayınlanan revize edilmiş versiyonunda aynı konular etrafında, 2008'de Amerika'da yaşananları ve dünya ekonomisine yansımalarını ele alır.

Krugman'a göre depresyon, bir ekonomide talebin düşmesi ve bu değişikliğinin yarattığı tehlikelerdi. Faiz oranlarının düşürülmesi ortaya çıkan durgunlukla başatmak için yeterliydi fakat Japonya örneği ile anlaşılan, faiz oranlarının sifira indirilmesinin bile çözüm için yeterli olmamaya başlamasıydı. Daha beter olan ise, Asya ülkeleri krizinde gördüğümüz, düşük faiz ortamında sermaye akışının tamamen durmasından korkulduğu için faizlerin düşürülmemesi ve durgunluğun körüklenmesiydi (Krugman, 2015: xii). Ülkeler yatırımlarını dolar ya da yen üzerinden borçla finanse ettiklerinden bu durum oldukça sorunluuydu. Özünde, ülkelerden yabancı yatırımcıların gidişiyile para çıkışı olunca Asya ülkelerinin para birimleri aşırı değer kaybetti, borçların yerel para cinsinden değeri arttı ve iflaslar yaşandı. Şirketlerin çökmesiyle ekonomi de çöktü. M. Friedman'a göre, 1995'de Meksika'da yaşananlar oyunun ilk, Asya'da yaşananlar ikinci ve 2008'de yaşananlar ise üçüncü perdesini oluşturuyordu (*ibid.*, xiv).

Bitirirken...

İktisadi işleyiş ile ilgili sıkıntılar endüstrileşmenin başladığı çağlardan beri hem günlük hem teorik tartışmaları işgal etmiştir. Klasik ve neoklasik iktisadın ekonomik dalgalanmaları teorinin dışında bırakması kriz, durgunluk ve depresyon yaratan durumlar hakkında ciddi analizler yapılmasını geciktirmiştir. Genel dengeden sapmalar olduğu dikkate alınarak dengenin yokluğu veya dalgalanmalı dengenin varlığını kabul edilse de, oldukça karmaşık olan bu durumların analiz edilmesinde zorlanılmıştır.

Ekonomide yaşanan sıkıntılar genellikle farklı bilim alanlarında kullanılan terim ve kavramlarla ilişkilendirilerek anlaşılmaya çalışılmıştır. "Depresyon" bu kavramlardan biridir. Depresyon olgusu psikolojide, nedenleri, belirtileri, tahmini, tedavisi, sonucu, müdahalesi ve etkisi konuları etrafında

detaylandırılarak ve birçok konu başlığı altında incelenirken, ekonomide oldukça genel anlamda incelenmektedir.

Bu yazıda, bir insanın depresyonda olmasıyla bir ekonominin depresyonda olması arasındaki farklar gözönüne alınarak, depresyonun psikolojik anlamı üzerine yapılan çalışmaların iktisatta karşılaştığımız analogik düzeyi anlamamıza yardımcı olabileceği gösterilmiştir. İnsanlarda duygudurum bozukluğu depresyona dönüşürken ekonomide durgunluk depresyona dönüşür. Psikolojide depresyon periyodik ruh hali değişikliklerinden biri olarak görülmektedir: ruh hali yükselmesine cınnet [*mania*] ve düşmeye depresyon [*depression*] denir.⁴¹ Ruh halindeki değişiklikler iş çevrimlerindeki doruk [*peak*] ve düşüşe [*trough*] benzetilebilir. Psikolojide depresyon incelenirken gözönünde tutulan noktalar depresyonun nedenleri, şiddeti [*severity*] ve tekrarlanma sıklığıdır [*chronicity*]. Bu incelemede disiplinlerarası bakış elzemdir çünkü depresyonun bilişsel, biyolojik, genetik ve duygusal bileşenleri mevcuttur. Depresyon ekonomisi de ekonomik depresyonu nedenleri, şiddeti ve tekrarlanma sıklığı açısından inceler. Fakat ekonomik depresyonu oluşturan tarihsel süreç ve sosyal ortam ekonomik analizin arka planını oluşturamamaktadır. Oysa psikolojide, kişinin çocukluktan getirdiği inanışlar yaşadığı sorunları olduğundan daha büyük algılamasına neden olur. Ekonomilerin tarihsel arka planı, sosyal konulardaki farklılıkları depresyonların niteliğinin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Depresyon ekonomisi teorisi, psikolojideki depresyon çalışmaları gibi, hem genel hem de özel boyutu kavramaya elverişli hale getirilmelidir. Ancak böylelikle depresyona giren bir ekonomiye nasıl bir terapi uygulanması gerektiğine dair gerçekçi çözümler önerilebilir. Psikolojide depresyon farklı türlere ayrılrsa da ekonomide böylesine ayrıntılı depresyon kategorilendirmeleri henüz mevcut değildir. Karşılaşılan ekonomik sıkıntıları sadece “durgunluk” ve “depresyon” terimlerinden oluşan ikili katagorilendirmeye tanımlamak analizi kısırlaştırmakta ve depresyonun olduğu ülkelerin kendi dinamiklerine göre hızlı çözüm üretilmesini engellemektedir.

Depresyonun nörobiyolojik patikalarının anlaşılması için depresyonun ortaya çıkışındaki gelişimsel farklara (gençlerde ve yetişkinlerde), cinsiyet farklılıklarına ve aynı zamanda genetik faktörlere odaklanılmaktadır (Avenevoli, Knight, Kessler, Merikangas, 2017: 19-20). Bu durumun ekonomideki karşılığı gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerde karşılaşılan ekonomilerin dinamiklerinin ayrı ayrı incelenmesi olabilir. Empirik kanıtların, ergenlerde ve yetişkinlerde depresyonla ilgili özelliklerin farklı olduğunu

⁴¹ <http://www.medschool.pitt.edu/somsa/Depression.html> University of Pittsburg, School of Medicine.

ortaya koyduğu gibi, depresyon ekonomisi, kapitalizmin temel işleyişindeki sorunları gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler için ayrı ayrı inceleyebilir. Bu ekonomiler kapitalist gelişme çağının farklı aşamalarını yaşamaktadırlar.

Depresyon genellikle çocuklukta ya da ergenlikte başladığından erken teşhis ve müdahale çok önemlidir. Fakat çok az çocuk ve ergen böyle bir erken müdahale görmektedir. Ekonomik depresyonda da erken teşhis ve müdahale uygulanabilir. Bunun için durgunlukların türleri incelenmelidir. Yapılan teşhis sonucu müdahaleyi kimin yapacağı, bu müdahalenin gerekçelerinin ne olacağı, sınıfsal çelişkilerin böyle bir müdahaleye izin verip vermeyeceği gibi sorulara cevap aranmalıdır.

İktisadi depresyon çalışmalarının psikoloji alanındaki depresyon çalışmaları ile analogi içinde kalarak gelişmesi ancak iktisatçıların ve psikologların işbirliği içinde çalışması sayesinde olabilir. İktisat ve psikoloji alanında verilen yüksekisans eğitimlerine⁴² katılan iktisatçı ve psikologların bu konuya eğilmesi de yararlı olabilir. Tek bir konu için birçok söylemin varolduğu bir düzlem yaratılmasıyla çokdisiplinlilik⁴³ yaklaşımı benimsenmiş olur. Her disiplin kendi söylemini ortaya koyar ve böylece konunun çok yönlü değerlendirmesi gerçekteşir, analogi kurmak için daha elverişli bir ortam yaratılmış olur.

Kaynakça

- Abela, J.R.Z. ve Hankin, B.L. (2017), "Depression in Children and Adolescents. Causes, Treatment, and Prevention" içinde John R. Z. Abela ve Benjamin L. Hankin (der.), *Handbook of Depression in Children and Adolescents*, Guilford Press, New York, s. 3-6.
- Akdere, Ç. ve Mete, Ö. (2017), "İktisat ve Edebiyatın Disiplinlerarası İletişimi: Stephen King'in *Ruhlar Dükkanı* Romanında Tüketim" içinde Çiğdem Boz (der.), *İktisat ve Sosyal Bilimler, İletişim Yayınları*, İstanbul, s. 241-258. (der.)
- Angst, J. (1988), "Clinical course of affective disorders" içinde T. Helagson ve R. J. Daly (der.), *Illness: Prediction of course and outcome*, Springer-Verlag, Berlin, s. 1-48.
- Avenevoli, S. ve Steinberg, L. (2001), "The continuity of depression across the adolescent transition" içinde H. Reese ve R. Kail (der.), *Advances in child development and behavior*, Academic Press, San Diego, s. 139-173.
- Avenevoli, S., Knight, E., Kessler, R.C. ve Merikangas, K.R. (2017), "Epidemiology of Depression in Children and Adolescents" içinde John R. Z. Abela ve Benjamin L.

⁴² Bakınız <http://www.economics-and-psychology.org/>.

⁴³ Çokdisiplinlilik tanımı için bakınız Akdere ve Mete 2017.

- Hankin (der.), *Handbook of Depression in Children and Adolescents*, Guilford Press, New York, s. 6-35.
- Benetti, C. (2001), "Monnaie, choix individuels et frictions", *Cahiers d'économie politique*, n° 39, s. 89-106.
- Béraud, A. (2008), "Allais et Hicks: de Walras aux modèles walrassiens", bildiri, Uluslararası Walras Birliği (l'association internationale Walras), 6. Konferans, Kyoto, Japon.
- Berrios, G. E. (1996), *The History of Mental Symptoms: Descriptive Psychopathology Since the Nineteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Besomi, D. (2008a), "James Anthony Lawson on Commercial Panics and their Recurrence", *Structural Change and Economic Dynamics*, vol. 19(4), s. 330-341.
- Besomi, D. (2008b), "John Wade's Early Endogenous Dynamic Model: 'Commercial Cycle' and Theories of Crises", *European Journal of the History of Economic Thought*, vol. 15 (4), s. 611-639.
- Besomi, D. (2010), "The Periodicity of Crises. A Survey of the Literature Before 1850", *Journal of the History of Economic Thought*, vol. 32(1), s. 85-132.
- Besomi, D. (2011a), "Crises as a Disease of the Body Politick. A Metaphor in The History of Nineteenth-Century Economics", *Journal of the History of Economic Thought*, vol. 33(1), s. 67-118.
- Besomi, D. (2011b), "Chapter 3: Naming crises. A note on semantics and chronology" içinde *Crises and cycles in economic dictionaries and encyclopedias*, Daniele Besomi (der.), Routledge, London and New York, s. 54-132.
- Besomi, D. (2012), "Tradequakes, financial storms, and commercial tides: metaphorical characterizations of crises in the 19th century", American Comparative Literature Association, "The language of financial crises" adlı oturum, Providence, Brown University.
- Besomi, D. (2015), "Exploring metaphorical usage in economics", araştırma projesi, <http://www.danielebesomi.ch/research/metaphors/project/index.html>
- Busuioc-Witowski, I. R. ve Cuza, A. I. (2010), "Theories about the financial crises, studies and scientific researches", *Economic Edition*, vol. 15, s. 32- 37.
- Cicchetti, D. ve Toth, S.L. (1998), "The development of depression in children and adolescents", *American Psychologist*, vol. 53, s. 221-241.
- "Diagnosing depression. What is the difference between a recession and a depression?" (30 Aralık 2008), <https://www.economist.com/finance-and-economics/2008/12/30/diagnosing-depression>, erişim tarihi 20 Ağustos 2018.
- Donzelli, F. (2009), "Hicks on Walrasian Equilibrium in the 1930s and Beyond", STOREP Sienna Workshop.
- Goldstein, I. ve Razin, A. (2013), *Three Branches Of Theories Of Financial Crises*, NBER working paper series, working paper, 18670, <http://www.nber.org/papers/w18670>.
- Gotlib I. H. ve Hammen C. L. (1992), *Psychological aspects of depression: Toward a cognitive-interpersonal integration*, Wiley, Chichester.
- Gotlib, I.H. ve Hammen, C.L. (2009), *Handbook of Depression*, Guilford Press, New York.
- Hicks, J. R. ([1933]1982), "Equilibrium and the Cycle", *Zeitschrift für Nationalökonomie*, n°4, İngilizce çevirisi içinde *Money, Interest and Wages*, Collected Essays on Economic Theory, vol. 2, Oxford, Basil Blackwell, s. 28-41.

- Hicks, J. R. (1935a), "Wage and Interest: The Dynamic Problem", *The Economic Journal*, vol. 45(179), s. 456-468.
- Hicks, J. R. (1935b), "A Suggestion for Simplifying the Theory of Money", *Economica*, New Series 2, s. 1-19.
- Hicks, J. R. (1937), "Mr Keynes and the Classics: a Suggested Interpretation", *Econometrica*, vol. 5, n°2, s. 147-159.
- Hicks, J. R. ([1939]1946), *Value and Capital: An Inquiry Into Some Fundamental Principles of Economic Theory*, 2. Baskı, Oxford, The Clarendon Press.
- Hicks, J. R. (1950), *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle*, Oxford, The Clarendon Press.
- Jackson, S. W. (1986), *Melancholia and Depression: From Hippocratic to Modern Times*, Yale University Press, New Haven, Conn.
- Keynes, J. M. ([1936]2008), *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Kalkedon, İstanbul.
- Kindleberger, C. (1978), *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*, Basic Books, New York.
- Kindleberger, C.P. ve Aliber, R.Z. (2011), *Finansal Krizler Tarihi, Çılgınlık, Panik ve Çöküş*, çev. Ümit Şensoy, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Kovacs, M., Obrosky, D. S. ve Sherrill, J. (2003), "Developmental changes in phenomenology of depression in girls compared to boys from childhood onward", *Journal of Affective Disorders*, vol. 74, s. 33-48.
- Krugman, P. (1999), *The Return of Depression Economics*, W.W. Norton & Company, New York.
- Krugman, P. (2001), *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*, çev. Neşe Domaniç, Literatür, İstanbul.
- Krugman, P. (2008), *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, W.W. Norton & Company, New York.
- Krugman, P. (6 Eylül 2009), "How Did Economists Get It So Wrong?", *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html>, erişim tarihi 20 Ağustos 2018.
- Krugman, P. (2012), *End This Depression Now!*, W.W. Norton & Company, New York.
- Krugman, P. (2015), *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz*, çev. Neşe Domaniç, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Krugman, P. (11 Ağustos 2018), "Partying Like It's 1998", <https://www.nytimes.com/2018/08/11/opinion/partying-like-its-1998.html>, erişim 20 Ağustos 2018.
- Krugman, P., Wells, R. ve Graddy, K. (2008), *Economics*, Worth Publishers, New York.
- Mason, J.M. (9 Aralık 2008), "Book Review: The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008", <https://seekingalpha.com/article/109723-book-review-the-return-of-depression-economics-and-the-crisis-of-2008-by-paul-krugman>, erişim tarihi 20 Ağustos 2018.
- Mete, L. (1999), *Depresyon. Hüzünden Melankoliye*, İletişim, İstanbul.
- Murray C. J. L ve Lopez A. D. (1996) (der), *The Global Burden of Disease: A Comprehensive Assessment of Mortality and Disability from Diseases, Injuries, and Risk Factors in 1990 and Projected to 2020*, Harvard University Press, NY.

- Nestler, E. J., Barrot, M., DiLeone, R. J., Eisch, A. J., Gold, S. J. ve Monteggia, L.M. (2002), Neurobiology of depression, *Neuron*, vol. 34, s. 13-25.
- Ohanian, L.E. (2010), "Understanding Economic Crises: The Great Depression and the 2008 Recession", *The Economic Record*, vol. 86, s. 2-6.
- Paykel, E.S. (2008), "Basic concepts of depression", *Dialogues Clin Neurosci*, vol. 10(3), s. 279-289.
- Roberts, R.E., Lewinsohn, P.M. ve Seeley, J.R.(1995), "Symptoms of DSM-III-R major depression in adolescence: Evidence from an epidemiological survey", *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, vol. 34, s. 1608-1617.
- Rubin, G. (2011), "Hicks et l'économie de la depression", *Recherches économiques de Louvain*, vol. 77(4), s. 57-87.
- Shaikh, A. (2009), "Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş", içinde Nail Satılğan ve Sungur Savran (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Savran, S. (2013), *Üçüncü Büyük Depresyon. Kapitalizmin Alacakaranlığı*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Şenses F. (2017), *İktisada (Farklı Bir) Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Too Big To Fail* (2011), film, yönetmen Curtis Hanson, 99 dakika.
- Weiss, B. ve Garber, J. (2003), "Developmental differences in the phenomenology of depression", *Development and Psychopathology*, vol. 15, s. 403-430.
- Whisman, M.A. (2010), *Depresyon Uyarlamalı Bilişsel Terapi*, Litera Yayıncılık, İstanbul.